

ETO: 894.511 (091)

PROFESSIONAL PAPER

IRODALOMTUDOMÁNYUNK TÖRTÉNETI VÁZLATA

B. Szabó György

Közlésre elfogadva: 1987. július 8.

1.

A magyar irodalomtörténet-tudomány fejlődésében nyomon követhetjük a társadalmi osztályok ideológiájának, irodalomszemléletének állandó fejlődését.

Az egyes társadalmi osztályok viszonyát az irodalomhoz és művészetéhez társadalmi tényezők határozzák meg. Az irodalom és tudomány osztályjellege félreismerhetetlenül megnyilatkozik a magyar irodalom és a magyar irodalomtudomány egész fejlődésében és anyagában.

A feudalizmus hosszú ideig tartó uralma eredményezte a társadalmi termelő viszonyok elmaradottságát, és ez szükségszerűen hatott a szellemi életre is. A magyar polgárság – az európai polgárság fejlődéséhez viszonyítva – 3csak elkésve jelentkezik. A 48-as forradalom a középnemesség ingadozó vezetése folytán csak egyik epizódját jelenti a feudalizmussal való leszámolásnak. Lényegében a nagybirtok hatalma Magyarországon egészen 1945-ig tart.

Az irodalmi tudat fejlődését legmeggyőzőbben az irodalomtörténet anyaga dokumentálja.

Az első magyar irodalomtörténeti mű latin nyelven jelent meg Németországban 1711-ben. Szerzője, **Czvittinger Dávid**, (1676-1743) aki *Specimen Hungariae Literatae* címen jelentette meg művét. Előszavában megindokolja a könyv kiadását és többek között megjegyzi, hogy minden nemzetnek akadtak olyan tudósai, akik összegyűjtötték a jeles írók munkásságára vonatkozó adatokat és kiadtak ilyen munkát, kivéve a magyar nemzetet, ahol erre még nem akadt vállalkozó. Czvittinger a legnagyobb nehézségek árán készítette el művét. Sok adatot kellett összegyűjtenie és az adatok tekintélyes részéhez nehezen tudott hozzájutni. Állandó pénzzavarral küzdve, könyvét az adósok börtönében fejezi be. Czvittinger a német irodalomtörténészek hatása alatt írja művét, és bemutatva a magyar irodalom egyéniségeit, elsősorban arra törekedett, hogy a külföld előtt igazolja a magyar irodalom gazdagságát művekben és írói egyéniségekben. Irodalomtörténetében, mely feldolgozási módszerében inkább katalógusnak, mint lexikográfiai és bibliográfiai adatok

gyűjteményének tekinthető, felsorolja az összes műveket, melyek a régi Magyarország területén jelentek meg, sőt ide veszi a dalmáciai, horvátországi, boszniai írók megjelentetett munkáit is. Ezzel a könyvvel kívánta a szerző megcáfolni a német tudósoknak, különösen Reimann-nak azt az állítását, mely szerint a magyarságot a jó paripa és a pompás öltözék jobban érdekli, mint a szellemi élet.

Már ez az első jelentősebb, bár feldolgozási módszerében hiányos mű a német tudományos élet hatása alatt készült, a német irodalomtudomány szempontjait alkalmazta. Tudományos életünkben ez a hatás hosszú ideig uralkodott. Még Petőfi fellépése idején is a korabeli kritika német sablonok és esztétikai "receptek" szerint közeledett Petőfi költészetének értékeléséhez. Az irodalom és a kritika között fennálló kettősségre, éppen Petőfi költészetével kapcsolatban, Eötvös mutatott rá egyik cikkében:

"Petőfi népszerű a közönségnél, mert magyar; nem népszerű kritikuskaink nagyobb része előtt, mert kritikáink eddig minden művet egészen idegen szempontból s szabályok szerint ítélt meg, miben egyszersmind azon csekély hatásnak, melyet kritikánk eddig irodalmunkban gyakorolt, okát találjuk fel... Valjon nem jött e el az ideje, hogy kritikánk is kissé önállóbb felfogásra emelkedjék, hogy átlássa, miként a Tieck és Schlegelék theorái irodalmunk valóban eredeti műveinek megbíráására nem egészen illenek."

Bél Mátyás (1684-1749) 1713-ban egy felhívást tesz közzé, melyben arra kéri a tudósokat, hogy legyenek segítségére egy magyar irodalomtörténet megírásában (*Invitatio ad symbola conferenda dum historia linguae hungaricae* stb.) Ezt a művét azonban nem írta meg. 1718-ban a magyar rovásírásról írt egy tanulmányt *De vetera literatura hunno-scythica exercitatio* címen, mely egyúttal az első tudományos dolgozat is erről a kérdésről.

A magyar irodalomtörténet kutatásának komoly eredményeit azoknak a kutatóknak a munkái jelentik, akik tevékenyen részt vettek a 18. sz. húszas éveiben meginduló egyháztörténeti adatok feltárásában is. Fontos irodalomtörténeti adatok: okmányok, kéziratok stb. egész sora került ekkor napvilágra és bemutatásra.

Itt kell megemlítenünk Pray György (1723-1801) munkásságát, aki egyik művében hívta fel a figyelmet a Halotti Beszéd szövegére, és mutatóványt is közölt belőle. Ezenkívül igen nagyszámú történeti és egyháztörténeti forrásanyagot jelentetett meg, és egyike volt a magyar történettudomány megalapítójának.

Rotarides Mihály (1715-1747) *Historiae hungaricae literariae* c. munkája csupán a tervrajzát jelenti annak a nagy műnek, melynek elkészítésén közel egy évtizeden keresztül dolgozott. Művében már fejlődéstörténeti szempontok alapján közeledik a magyar irodalom anyagához, és elsőnek foglalkozik tudósaink közül a magyar őstörténet forrásaival, többek között Priscos Rhetor művével. Tervrajzát rőpirat formájában jelenteti meg, és ebben megvédi Czvittinger művét, melyet a német tudósok igen élesen támadtak.

Wallaszky Pál (1742-1824) *Conspectus* és Horányi Elek (1736-1809) *Memo-ria Hungarorum* c. munkái jelentik később az érdekesebb irodalomtörténeti kísérleteket.

Míg az előbbi tudósok latin nyelven írták műveiket, addig az erdélyi származású **Bod Péter** (1712-1769) magyar nyelven értekezik a magyar írókról *Magyar Athenas* c. könyvében, mely a régi magyar irodalom megismeréséhez nélkülözhetetlen forrásmunkát jelent. A magyar anekdotázó irodalom első termékének is tekinthetjük ezt a művet, melynek szerzője a kortárs-írókról igen sok személyi vonatkozású adatot közöl. Művét nem nevezhetjük tudományos munkának, és inkább szépirodalmi értékét becsüljük. Szempontjait előszavában fejt ki. A magyar középkor irodalmi emlékeit nem ismeri, a humanizmusnak nem tulajdonít nagyobb jelentőséget, de annál részletesebben foglalkozik a magyar nyelvű protestáns jellegű irodalom jelentősebb írói egyéniségeivel és a XVII. század íróival: Zrínyivel, Apácai Csere Jánossal és Gyöngyösivel.

A XVIII. század második felében működő irodalomtörténészek közül jelentősebb egyéniség Révai Miklós és Pápay Sámuel. Az irodalomtörténeti kutatás a nyelvkutatás keretében folyik, és mindkét tudós a magyar nyelv kérdéseinek, a magyar nyelvemlékeknek tanulmányozása mellett irodalomtörténeti kutatásokat is végez.

Révai Milós (1750-1807) a pesti magyar tanszék tanára volt, és több ízben tett kísérletet a magyar nyelv és irodalom fejlődésének a bemutatására, azonban művei csak töredékeit jelentik annak a nagyarányú kutatómunkának, melyet a magyar nyelv forrásainak felkutatása terén végzett. *Antiquitates* és *Elaboratior* című munkái a jelentősebbek. A magyar őskor irodalmának kérdéseit első ízben ő kísérte meg tisztázni. Fontos lépést jelent nála, hogy a középkor anyagát már szövegek alapján, a középkori codexek anyagának felhasználásával mutatja be.

Pápay Sámuel (1770-1827) magyar nyelvű munkáját *A magyar literatura esmérete* címen 1808-ban írta, és fejlődéstörténeti szempontok alapján közeledett anyagához. A francia felvilágosodás írói és filozófusai nem kis mértékben hatottak szemléletére. Pápay már észreveszi az összefüggést a nemzeti nyelv és a nemzet között. Előszavában a következő megfogalmazással találkozunk: "Nem lehet nemzet nemzeti nyelv nélkül." A magyar írók feladata, hogy műveiket nemzeti nyelven írják. A racionalista szempontoknak megfelelően, az irodalom legfontosabb feladatának az oktatást, nevelést és az ismeretek terjesztését tartja. Műveiben már nyomát találjuk a nemzeti tudat megnyilatkozásának. Igen jellemző irodalomszemléletére, hogy az ősköltészetre vonatkozó összes hipotéziseket elveti. A magyar irodalom anyagát Pápay szerint csak az első írásos szövegek alapján vizsgálhatjuk.

A XIX. század első évtizedeiben a legjelentősebb irodalom-szervezőnk **Kazinczy Ferenc** (1759-1831) volt, akinek egyik munkáját *Tübingai pályamű* címen 1916-ban Heinrich Gusztáv fedezte fel és adta ki. Ez a mű igen fontos irodalomtörténeti vonatkozásokat és kitételeket tartalmaz. Pályaművét Kazinczy a tübingai *Allgemeine Zeitungban* megjelent felhívásra írta. A pályaműveknek a következő kérdésekkel kellett foglalkozni: mennyiben volna megvalósítható, tanácsos, a magyar királyság területén lakó különféle nemzetiségek javával és szabadalmaival összeegyeztethető, hogy a magyar nyelv tétessék a köztanácskozások, az igazságszolgáltatás, a közköltés kizárólagos

nyelvévé? Ki van-e a magyar nyelv erre a célra, amint múlhatatlanul szükséges, művelve? Melyek az előnyök és melyek a hátrányok politikai, kereskedelmi és irodalmi szempontból, amelyek ilyen intézkedésekből származnának? Mint Heinrich kutatásai alapján kiderült, ezt a pályázatot az osztrák titkosrendőrség kezdeményezte, Ferenc császár jóváhagyásával.

"Oda célozok vele, hogy az uralkodó örülhet, hogy bennünk hazaszeretet lobog, melynek egy része a nyelv szeretete" – írja Kazinczy egyik levelében Kis Jánosnak a pályaművével kapcsolatban.

Miután kimutatta a magyar nyelv fontos szerepét az államéletben, védelembe veszi a magyar nyelvet a latin és a német nyelvvel szemben, hangoztatva, hogy ahol a nemzet nemzetként lép fel, ott saját nyelvével kell élnie. A magyar nyelv állandóan fejlődik, a magyar irodalomnak már hagyományai vannak és igen sok jeles képviselője. Itt, ebben a részben, tömören vázolja fel a magyar irodalom történetét, fordításokban mutatja be a magyar költői és prózai alkotások értékesebb helyeit. Vázlatos összefoglalásában a XVI. század irodalmát helyezi előtérbe, mert meggyőződése szerint ez a magyar irodalom kialakulásának kora. Részletesebben Tinódi és Balassi munkásságával foglalkozik, a XVII. század írói közül pedig Zrínyit és Gyöngyösit méltatja. A felvilágosodás irodalma, állítja Kazinczy, a leggazdagabb művekben és írói egyéniségekben. A fellendülés Mária Terézia idejében kezdődött, és II. József korában éri el virágzását. Kazinczy műve, bár nem jelent meg hivatalosan, ismert volt. Részleteket közölt művéből barátaihoz intézett leveleiben is. Igen jellemző Prónayhoz intézett levelének egyik kitétele: "Mely könnyű volna arra (a pályakérdésre) felelni, ha szabad és tanácsos volna mindazt mondani, amit mondanunk lehetne, amit mondani tudnánk."

E művének néhány irodalomtörténeti szempontját teljesen magáévá teszi Toldy Ferenc. Zrínyi és Gyöngyösi szembeállítás, a testőrírók fellépése mint a magyar irodalomtörténet új periódusának kezdete, és végül a XVIII. és XIX. század magyar költőinek csoportosítása ún. költői iskolák szerint (németes, franciás, deákos, magyaros) – még jóval Toldy után is tovább él irodalomtörténészeink tudatában, sőt Pintér is Kazinczy szempontjai szerint világítja meg ezt a három problémát.

Kazinczy kortársai közül **Döbrentei Gábor** (1785-1851) foglalkozik a magyar irodalomtörténet megírásának gondolatával. 1822-ben egy felhívást tesz közzé az *Erdélyi Múzeum* hasábjain, melyben a magyar írók segítségét kéri a mű anyagának egybegyűjtéséhez. Művét nem írta meg. Írt azonban egy vázlatos irodalomtörténeti összefoglalót a *Brockhaus Lexicon* számára, melyet névtelenül jelentetett meg. Döbrentei felismeri a magyar nyelvemlékek értékét az irodalom- és nyelvkutatásban. Ő teszi közzé első ízben a magyar nyelvű középkori nyelvemlékeink szövegét *Régi Magyar Nyelvemlékek* címen négy kötetben, 1838 és 1846 között.

Mailáth János gróf (1786-1855) 1825-ben adja ki a magyar költészet német nyelvű antológiáját *Magyarische Gedichte* címen. Könyvének célja az volt, hogy átfogó képet adjon a magyar költészet fejlődéséről a német olvasóközönség előtt. Horváth István történész hatása alatt, aki nagyarányú, de tudományos szempontból egészen megbízhatatlan és kétes értékű kutatómunkát

végzett a magyar őskorra vonatkozólag (ő veti fel először a magyar őskor népi eposzának kérdését), Mailáth is jelentős helyet szentel könyvében az ősköltészet problémájának. Természetesen ő sem jut tovább a feltevéseknél. Idézi Anonymusnak az ősköltészetre vonatkozó megállapításait, felhasználja a külföldi forrásokat, kivonatolja Galeotto és Bonfini e tárgyra vonatkozó adatait. Kazinczy nyomán különös figyelmet szentel a XVI. század anyagának bemutatására is, de megállapítja, hogy az ország három részre szakadása, a felekezeti harcok és a török előretörés komoly akadályai voltak a magyar nyelvű költészet fellendülésének. Balassi, Zrínyi a legnagyobb alakjai a régi magyar irodalomnak Mailáth megállapítása szerint, míg a XVIII. sz. nemzeti hanyatlása kifejezésére jut a költészet hanyatlásában is.

A harmincas évek egyik jelentős irodalomtörténeti vonatkozású tanulmányát Kölcsey Ferenc (1790-1838) írta *Nemzeti hagyományok* címen az *Élet és Literatura* c. folyóiratban, 1826-ban. Kölcsey az első tudósunk, aki a magyar irodalom jelenségeit tudományos szempontból vizsgálja és filozófiai alapon közelíti meg a költészet kérdéseit. Herder filozófiája, Schiller esztétikai dolgozatai és Jean Paul munkái hatottak esztétikájára. Herder tételeit fogadja el a nemzeti költészet jellegére vonatkozólag, aki szerint minden nemzet különböző fázisokon át jut el az érettség fokára. Minden egyes fejlődési fázisnak megvan a maga költészete, de csak az érettség fokán jelentkezik a hősköltészet, mely egyúttal a legtisztább nemzeti költészet is. Amely nemzetnek nincs hőskora, annak nincs igazi nemzeti költészete, és az ilyen nemzet költői idegen nemzetek költészetének hatása alatt alkotnak.

Kölcsey alapos és részletes bírálat alá veszi a magyar irodalmat, és kimutatja, Herder nyomán, hogy magyar nemzeti költészetéről irodalmunkban még nem beszélhetünk. A régi magyar költészet egyéniségei közül csak Zrínyit tartja jelentősnek, míg az újabb magyar költészetéről az a véleménye, hogy csak nyelvében magyar, de tartalmában és formájában idegen. Ez a megállapítás különösen Daykára és Berzsenyire vonatkozik. Csokonait póriának tartja, Ányosról ellenben elismeréssel ír, mert munkásságában a nemzeti elem előtérbe került.

Erről a tanulmányáról igen találó értékelést adott Kerecsényi Dezső a Kölcsey-dolgozatában:

"Magyar irodalomszemlélete tekintetében – írja Kerecsényi – a 'Nemzeti hagyományok'-ban két gyakorlati következmény egészen világosan ki is alakult. Mind a kettő abban a történeti vázlatban rejlik, melyet a magyar irodalom útjáról adott. Ebben az áttekintésben egyidőben érvényesítette a felvilágosodás és a nemzetiség követeléseit. A fejlődés tényezői közül kizárta a vallást, a történeti folyamatot teljesen laicizálta s ezzel befejezte történetileg is azt a folyamatot, mely irodalmunkban a XVIII. század második felében megindult. Másfelől pedig ugyanilyen következetességgel – a magyarországi latinságnak még mátyási alakját is megtagadva – végérvényesen átfordította az irodalom fogalmát a nemzeti nyelvűség felé."

Kölcseyvel, majd később Toldy Ferencsel a magyar irodalomtörténet-tudomány fejlődésében egyre világosabb és határozottabb formában jutnak

kifejezésre azok a törekvések, melyek hordozója és megtestesítője a politikai, gazdasági és szellemi élet terén a magyar középneemesség lesz.

A magyar közneemesség bevonulása az irodalomba eredményezi a haladó, demokratikus és polgári jellegű irodalomszemlélet jelentkezését az irodalmi kritikában és az irodalomtörténet-írás terén is.

2.

A 19. század első felének társadalmi és ideológiai harcait a hűbéri társadalom felszámolására irányuló törekvések jellemzik. A középneemesség vezető szerepe a kor politikai, társadalmi és szellemi megnyilatkozásaiban általánossá lesz, míg a polgári és plebejus rétegek éppen számbeli gyengeségüknél fogva, kivéve a 48-as forradalom néhány fontos fázisát, nem játszanak ebben a fejlődésben döntő szerepet.

A magyar irodalomtörténet és kritika megalapozása szempontjából ez a fejlődési szakasz, eredményeinél fogva, nem jelentéktelen.

A 48-előtti kor irodalmi életének központi alakja **Toldy Ferenc** (1805-1875) egyik megalapozója volt a modern irodalomtörténetnek, és a magyar irodalom anyagát a magyar középneemesség szemszögéből először ő mérte fel. Egész működésén végigvonul az a törekvés, hogy a magyar irodalmat rendszerbe foglalva feltárja a magyar közvélemény előtt és a külföld előtt a magyar irodalom évszázados múltját, bemutassa a magyar irodalom jeles képviselőit, azok munkásságát és ezzel bebizonyítsa, hogy a magyar irodalom minőségi színvonala semmivel sem alacsonyabb a többi európai nép irodalmának színvonalától.

Amikor 1861-ben elfoglalja a pesti egyetem magyar tanszékét, székfoglaló beszédében visszapillantást vet eddigi tevékenységére, és a következőket mondja:

"Megdicsóítve látván irodalmi történeteikben a nemzeteket, de feledve, említetlenül mellőzve saját nemzetemet, mintha az soha a szellemi téren nem mozgott, nem igyekezett, jót, néha jelest is nem alkotott volna, azon vágy támadt fel bennem: a külföld hibás nézeteit megigazítanom... Mégis három vagy négy munka, mely tépett életemnél fogva még mind a befejezést várja, tulajdonkép vázlatok csak annak, amivel magamnak és nemzetemnek tartozom; de amiket, a mai-napi váltózás által nyert tágulás folytán kiegészíteni, s végre egy nagy egészet adhatni reménylek."

Toldy már addig tekintélyes tudományos munkásságot fejtett ki; több mint hetven művet jelentetett meg.

Korán bekapcsolódott az irodalmi életbe, Bajzával és Vörösmartyval együtt kezdi meg írói, kritikai és irodalomtörténeti tevékenységét. A 30-as évektől kezdve mind jelentősebb szerepet játszik a Magyar Tudományos Akadémia életében, melynek huszonhat éven keresztül titkára volt. Toldy alapítja meg a Kisfaludy-Társaságot, igazgatója lesz az Egyetemi Könyvtárnak és az Akadémia könyvtárának, és így a magyar tudományos kutatás minden területén elsődleges helyet biztosított magának. A Tudományos Akadémia minden

irodalmi kiadványát ő rendezi sajtó alá, szerkesztésében indul meg a 30 kötetből álló nemzeti írók kiadvány-sorozata, ő adja ki Kazinczy, Berzsenyi, Kis János, Batsányi műveit és Bajzával együtt Vörösmarty műveit stb. Szinnyei adatai szerint 108 művet jelentetett meg, és ezek között sok három-öt kötetes munkát találunk.

Első irodalomtörténeti munkájának a *Handbuch der ungarischen Poesie* c. antológiáját tekinthetjük, melyet 1827-1828-ban adott ki német nyelven. Magyar szemelvényekkel és német fordításokkal, a magyar irodalmi fejlődés vázlatos áttekintésével és életrajzi adatokkal kívánta a magyar irodalom népszerűsítését szolgálni mind a hazai némettség, mind a külföld előtt. Kézikönyvének periodizációját vizsgálva, megállapíthatjuk, hogy Toldy ebben a művében, de a későbbiekben is, formalisztikusan és a német irodalom mintájára közeledett a korszakosítás problémájához. *Handbuch*-jában három korszakot különböztet meg: 1) Az őskorszaktól Zápolya haláláig; 2) Zápolya halálától a hanyatlásig, 1772-ig; 3) 1772-től a 19. sz. harmincas éveiiig. A második korszakot még két kisebbre taglalja: a históriás énekek korára (Tinódi) és az eposzi korszakra (Zrínyi).

Művében a legnagyobb helyet az utolsó ötven év irodalmának szenteli. Eszményképe ebben a művében még Kazinczy. "Más nemzetek nagy írói leltek elődöket, kiknek vállain emelkedhetek oda, hol vakító fényben megállapodtak: Kazinczy Ferenc elődök és soká segéd társak nélkül, egyedül öngéniusa erejéből lépett oda, hol meg nem haladva, de nagy írók díszkoszorújától körülvéve áll, kiket oda Ó emelt... Legujabb irodalmi történetünk documentálja, hogy nincs Kazinczy Ferenc feltünése óta jelesség irodalmunkban, mely nem tőle vette közvetlenül az avatást, de nincs halála óta sem, mely, ha öntudatlanul is, ne az ő öröksége kamatait forgatná; még a költészetben érezhető egészen más, és hadd mondjam ki, retrográd irány mellett is az általa kiképzett nyelvanyagból épül minden mű; lehetetlen lévén már nyelvileg visszasüllyedni oda, ahonnan az irodalmat ő emelte ki."

Ugyanitt részletesen foglalkozik Kisfaludy Károly működésével, és elismeréssel szól az *Aurora* szerepéről. Későbbi műveiben már Kisfaludyt Kazinczy fölé helyezi: "Kisfaludy... számos, sok nemű s általában jeles munkái által költészetünket mind tárgy, mind jellem és forma dolgában – emelte ki azon korlátoltságából, melyben azt 1819-ben találta... Tárgy, felfogás, előadás és nyelvénél fogva nemzetes költészetével kitöltötte azon hézagot, mely a fellépésekor uralkodott classikai költészet s az élet között tátogott. Mert száműzte költészetünkéből a görög isteneket... és helyökbe saját házi isteneinket iktatta, hőseinket s fejedelmeinket, nőinket és népünket, s e népnek, színműveiben, beszélyeiben, dalaiban alakjait, erkölceit, egész életét szinte a kifejezéséig híven oda állítva, sőt bekebelezve költészetünkbe."

A két idézett megállapítás ellentmondást tartalmaz, de Toldy a magyar irodalom néhány képviselőjéről csak szuperlatívuszokban beszélt. Az irodalmi múlt kritikátlan dicsőítése oda fajul Toldynál, hogy a jelen irodalmi értékei iránt érzéketlen lesz; Vörösmarty, Petőfi és Arany költészetét nem értékeli, a népiesség fogalma előtte egészen homályos marad. A magyar irodalmat a német tudomány szempontjaiból kiindulva vizsgálja, s esztétikai

nézeteit a német esztéták munkássága nyomán alakította ki. Ezért képtelen felismerni a magyar irodalmi fejlődés sajátos útját és eredeti egyéniségeit. Közelebb érzi magához azokat az írókat, akik német irodalmi mintákon nevelkedtek; Kazinczy Lessing tanítványa volt, Kisfaludy a bécsi romantikusok hatása alatt állott. A régi magyar irodalom képviselői közül nem becsüli Gyöngyösit, Dugonicsot, sőt Csokonait sem.

1836-ban Toldy kezdeményezésére alakul meg a Kisfaludy-Társaság, mely nem kis mértékben járul hozzá a magyar irodalmi élet alapvető problémáinak a tisztázásához. Toldy, Bajza, Vörösmarty – a nagy "triász" indítja el az *Athenumot* később pedig Bajza a *Kritikai Lapokat* és a *Figyelmezőt*.

Bajza írja ekkor:

"Kritika kell közöttünk, meg nem kérlelhető és kemény kritika, részrehatatlan, de igazságos. Ki kell irtanunk a hizelkedés, a szolgálai csúszás lelkét, ledöntögetnünk szobrait a bálványozásnak; elrezzentenünk a lelketlenséget; kimutogatnunk egymás vétkeit, botlásait; kimutagatnunk az utat, melyen, nagy nemzetek példajaként a tökély magas pontjához vergődhetni."

Noha a külföldi kritikai alapelvek nyomán indult el Bajza is, működése rendkívül jelentős volt az irodalom színvonalának emelése szempontjából. Polémiái elvi harcot hirdetnek a tehetségtelen írók ellen, és ő az első kritikus, aki a mágnás írókkal szemben is könyörtelenül fellép, hangoztatva, hogy az irodalom nem ismeri a társadalmi előjogokat, nem méltányolja az író származását sem, hogy az irodalmi életben demokratikus elvek uralkodnak, és különbség csak a tehetséges és tehetségtelen író között van.

A nagy "triász" nemcsak polemizál és irodalomelméleti kérdéseket vitat, hanem írói feladatokat állít az alkotóművészek elé, siettetni az új műfajok megjelenését, és nem egy ízben a magyar irodalomban még nem képviselt műfaj elméleti kérdéseit tisztázva (pl. Bajza tanulmánya az epigrammáról!) igyekszik a költők útját egyengetni. A magyar költők ekkor foglalkoznak programszerűen románcok, balladák, epigrammák írásával, sőt Vörösmarty is feladatszerűen lát hozzá a *Zalán futása* megírásához, azzal a szándékkal, hogy megteremtse a magyar nemzeti eposzt. Másrészt Bajzával, Vörösmartyval és Erdélyi Jánossal egyre világosabban jelentkezik az irodalmi népiesség hatása a költészetben. S bekövetkezett, hogy az élő irodalom hatalmas léptekkel előzte meg a kritikát, mint erre már Eötvös-idézetünkkel rámutattunk. Az új demokratikus mozgalom, melynek művészi kifejezője és visszatükrözője Petőfi és Arany lírája, a kritikában nem alkotott jelentős művet.

A 48-as forradalom Toldy számára nem jelentett élményt; irtózik a forradalomtól, nem ért egyet Kossuth politikájával, és a szabadságharc leverése után akadálytalanul tovább folytatja működését. Ez az időszak valóságos egyeduralmat biztosít Toldynak az irodalmi élet és a tudományos kutatás terén. Semmi nincs beleegyezése nélkül, és minden jelentősebb irodalmi megmozdulás az ő nevéhez fűződik.

1851-ben jelenteti meg *A magyar nemzeti irodalom története* c. művét két kötetben. Ebben a munkájában a magyar irodalom őskorát és a középkort tárgyalja a mohácsi vészig. A legnagyobb figyelmet az őskornak és a középkori nyelvemlékeknek szánta. Különösen részletesen igyekszik a mon-

dai anyag megvilágítására. A mondák kora jelentette a magyar költészet fénykorát – állapítja meg, és legjelentéktelenebb adatokból, töredékekből belemagyarázással, világirodalmi analógiákkal kísérli meg az írásbeliség előtti kor irodalmának felvázolását. Egyik bevezető előadásában így szól hallgatóihoz:

"A hűnnyag faj előtt még ázsiai székeiben sem volt ismeretlen az írás. El fogom önöknek beszélni, nemes ifjak, mik bírhatnak reá, hogy a jövevény magyart agrammatosnak ne tartsuk. Szólni fogok hitregéiről, történeti énekeiről, gyász- és női dalairól, dallamai- és bálványairól; szólni azon bámulatos szellemi fogékonyság- és képességről, mely, valamikor alkalom nyílt, soha meg nem tagadta magát, s mai napiglan – a keresztyénség, később az európai feudalizmus átalakító, majd a hosszas török rabság vadító, s ismét az újabb európai cultura szétmálasztó hatásai közt – ősi, saját, nyers de fellegős, jellemét szívósan megőrzötte."

Az őskor anyagához felhasználja a latin nyelvű középkori magyar gesta-írkat is.

Toldy e művének egyik kétségtelen pozitívuma az, hogy először foglalkozik a magyar nyelvű codex-irodalommal, és a nyelvemlékek alapján tárgyalja az irodalom és a nyelv fejlődését. Figyelme kiterjed a középkori magyar nyelvű irodalmi emlékek műfaji és stilisztikai sajátosságainak a vizsgálatára (pl. a Halotti Beszéd elemzésére közel harminc oldalt szentel!), sőt a codexek keletkezésének külső körülményeit is tanulmányozza (pl. a Margit-legenda és az Érdy-codex).

Második, magyar nyelven írt irodalomtörténeti munkája *A magyar költészet története* címen jelent meg 1854-ben. Ez a műve felépítésében a *Handbuch*nak alaposabb, gondosabb és több kritikával szerkesztett változatát jelenti. Ez a műve Toldy egyik fogyatékoságát is híven szemlélteti, mely itt, de a későbbi műveiben is oly módon jut kifejezésre, hogy a magyar irodalom fejlődését azonosítja a magyar költészet fejlődésével. A magyar költészet szerepének túlbecsülése és e költészet értékének aránytalan felnagyítása lépten-nyomon kifejezésre jut életművében. Vörösmartyt például így jellemzi egy helyen:

"Mert király volt ő (Vörösmarty) azon országban, mely el nem mulhatik, mig e nemzet él: király a költészet birodalmában, ki lángszelleme teremtő erejével alkotott, fenkölt keble hatalmával uralkodott e nemzet érzésein; ki a költészetnek tartományokat, a magyarnak lelket hódított: egy szellemi hadat, mely negyven éven át jó és rossz napokban láthatatlan, de diadalmas fegyverekkel óvta meg e nemzetet a végelsüllyedéstől, s meg fogja óvni, mig lelke lesz költője szózatait megérteni." Majd alább: "Ő maga (Vörösmarty) e nemzet öntudata, ennek legsajátabb nyilatkozata; művei politikai tettek; pályája esemény a magyar történetben."

Talán felesleges tovább idézni, hisz az előbbi idézetekből világosan megláthatjuk a Toldy-féle irodalomszemlélet lényeges vonásait: a köznemesség nemzeti pátoaszát, romantikus múltszemléletét, elfogultságát a magyar költészettel szemben és a reformkor nemzedékének dagályosságát és hősi, szónoki pózát az előadásban.

1855 és 57 között adja ki *A magyar nyelv és irodalom kézikönyvét* ugyancsak két kötetben. Az első kötet a mohácsi vésztől Kisfaludy Sándorig öleli fel az anyagot, a második kötet pedig Kazinczy Ferentől Arany Jánosig tárgyalta volna az irodalom anyagát, de nem jelent meg. Ez a mű egyetemi előadásainak rövidített, kivonatos anyagát jelenti. Ezen a művén alapul majd az utolsó és komoly előtanulmányokkal készülő műve, melyet 1864/65-ben jelentetett meg *A magyar nemzeti irodalom története a legrébibb időkől a jelenkorig, rövid előadásban* címen.

Toldy ezzel a művével hat leginkább a későbbi irodalomtörténészekre, és mivel ezt a művét tankönyvként használják az iskolákban – hat a fiatal nemzedék tudatára és irodalomszemléletére.

Művében új periódusokat konstruál: 1) a felújulás kora 1772-1807-ig; 2) a klasszicizmus kora 1808-1830-ig; 3) Széchenyi kora 1830-1850-ig.

Ez a felosztás is a német irodalom korszakfelosztását követi, és Toldynak itt sem sikerült a magyar irodalmi fejlődés sajátos és jellegzetes korszakait felismerni. Anyaga tárgyalásában központi helyet foglal el Kazinczy és Kisfaludy munkásságának ismertetése; az irodalmi újjászületés az ő fellépésükkel következett be. Jelentős figyelmet szentel Vörösmartynek, bár költészetének megértéséig – a saját bevallása szerint – nem tudott eljutni. Katona József *Bánk bánját* nem tartja jeles drámának, mert híján van a "drámai fenségnek". Petőfit elsősorban epikai munkássága alapján értékeli (!), és elhibázottnak tartja Petőfinek azt a felfogását, hogy eposzt közönséges emberekről is írni lehet. Arany Toldijának kevés elismerés jut, Jókai és Kemény munkásságának ismertetését pedig teljesen mellőzi.

Ez az irodalmi tankönyv évtizedeken keresztül meghatározta a középiskolai tanítás anyagát, tévedéseivel együtt alapjait képezte a későbbi irodalmi tankönyvek szerkesztési alapelveinek, s döntően befolyásolta a magyar irodalomtörténet értékelési szempontjait és tárgyalási módszerét. Könyve előszavában utasításokat ad az irodalom tanítására. Meghatározása, mely szerint az irodalom nem más, mint az írott művek összessége – még hosszú ideig érvényben marad, és Beöthy újrafogalmazásában még itt-ott, előadóink tudatában és néha tanításában, egészen napjainkig kísért.

Toldy egyik megalapítója a magyar irodalomtörténet-tudománynak. Szövegkiadásai bizonyos kritikával ma is használható anyagot jelentenek (pl. a Corpus Grammaticorum vagy a magyar klasszikus írók sorozata), de irodalomtörténeti szempontjai, megállapításai, értékelései ma már elavultak.

Császár Elemér az elfogódottság és a kegyelet hangján ír Toldyról, és szinte mentegetni igyekszik hibáit:

"Megrendülve a nagy csapáson, mely 1849-ben a nemzetet a végromlás szélére sodorta, szeme a jelen helyett a múltba tévedt s irodalmunk történetének színes képeit festve a szenvedő, láncbaiban gyötrődő magyarság felé, vigaszt akart nyújtani a honfitársainak..."

Pedig Toldyval és Toldy iskolájával már jóval előbb leszámolt a pozitivistá irányzat megteremtője a magyar irodalomtudományban, Heinrich Gusztáv, aki a Philologiai Társaság 1887-ben tartott közgyűlésén a következőket mondja elnöki beszámolójában:

"Irodalomtörténetünk, amennyiben ilyenről beszélhetünk, csak igen csekély részben tudomány, nagyobb részben csupán felszínesen hozzávető alanyi vélekedés; anyagának egy tetemes töredéke egyenesen mitológia és épen e mitoszok öröklődnek a legbámulatosabb szívósággal szerzőről-szerzőre. Az önálló kutatás e téren a legnagyobb ritkaságok közé tartozik, a források közvetlen kiaknázása kivételes eljárás... Fontos kérések nincsenek még megoldva, sőt ami még nagyobb baj, elő sem készítve. A halhatatlan érdemű Toldy Ferenc mindenütt és mindenben a szikla, melyre az újabbak építenek, pedig ma már jól tudjuk, hogy *Toldyra építeni valóban semmiben sem szabad.*"

*

Toldy mellett elsősorban **Erdélyi János** (1814-1868) munkásságát kell kiemelnünk a 19. sz. első felében működő magyar irodalomtörténészek közül.

Erdélyinek rendkívül jelentős érdemei vannak a magyar népköltészet termékeinek összegyűjtése terén. Ő indítja el a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* c. sorozat előzményét a Kisfaludy-Társaság támogatásával, melyben az országos gyűjtés eredményeit közli. Ez a vállalkozás évtizedeken keresztül tart (később Gyulai és Arany László veszik át a szerkesztést), és a magyar népköltési anyag megismeréséhez nélkülözhetetlen forrásanyagot jelent.

Erdélyi Németországban ismerkedett meg a Grimm-testvérek munkásságával, és ami világnézetére és szemléletére döntő hatással lesz, Hegel filozófiájával. Erdélyi az első jeles gondolkodó irodalmunkban és az első irodalomtörténész, aki a dialektika elveit alkalmazza a tudományos kutatás terén. Módszerében is új csapásokon halad.

A népköltészetéről szóló tanulmányában tisztázza az alapvető különbségeket a népköltészet és a nemzeti költészet között, és rámutat arra, hogy a magyar irodalomnak és az irodalom közönségének kettészakadása, megoszlása egy irodalmi és irodalom alatti rétegre már a középkorban bekövetkezett, és ennek a két különböző irányban fejlődő irodalomnak érintkezési pontjai egészen a 19. sz. 40-es évéig nincsenek. Legkifejezettebben Petőfi költészetében jelentkezik majd a magyar irodalmi népiesség elvének teljes, hibátlan érvényesítése, aki a két különböző jellegű és közönségű irodalom közötti ellentmondás megszüntetésével új fejlődési utat tár fel a magyar költészet számára.

Erdélyi így összegezi a költő szerepét:

"A tenger soha ki nem fogy felhőiből, bármennyi eső esik; ilyen tenger a nép, az élet. Ha belőle merít a költő, lesz a ki őt hallgassa, sereggestől találand megnyílt szívekre mindenkor, ha csak vesztét nem érzi a nemzet. Tehát tanulni a *népet, az életet*, beállni a tengerbe, mint Jézus mindön a lélek kegyelmét venné a Jordánba, ez a mai költő hivatása, nemes kötelessége."

Erdélyi a forradalom után Sárospatakon működik, és munkatársa a *Buda-pesti Szemlének*. Itt jelenteti meg 1855-ben azt a tanulmányát, melyben legvilágosabban fedezhetjük fel a dialektikus módszer alkalmazásának módját és eredményeit az irodalomtörténet anyagának a feltárásában. Ez a cikke, mely

Egy századnegyed a magyar nemzeti irodalomból címen jelent meg, a magyar irodalom 1830-1855-ig tartó korszakát és ennek az időszaknak irodalmi törekvéseit veszi vizsgálat alá.

Megállapítja, hogy az évtizedekig tartó viták az új műfajok jogosultságáról és szükségéről, sőt korszerűségéről, valamint az a törekvés, hogy a költők elé a "korszerűség" nevében művészi feladatokat állítottak a kritikusok – nem hozott jelentős eredményt. Erdélyi így fejezi ki a maga álláspontját ebben a kérdésben: "Semmi se korszerű, a mi rossz; ellenben korszerű minden, a mi saját és jó, a mi szabad és nem szolgai." Élesen szembeszáll azzal a helytelen és tudománytalan eljárással, mely az irodalmi periodizációt formalisztikusan értelmezve, elválasztja egymástól a költői meggyőződést és világnézetet, éles határvonalat von régi és új között, noha a valóságban "határfák" és korlátok nem léteznek:

"A koroknak ezen, hogy úgy szóljak becsomózása, előttem legalább, igen kor látolt gondolkozásra mutat; s időelőtti igazságszolgáltatásnak nevezem azt, ha valamely irodalmi korszak nemcsak magára, hanem a többi korszakra nézve is bevégezettnek mondatván, csombókat kötünk a végire".

Toldy a magyar költészet fejlődésének egyik periódusát 1830-cal zárja le, "köt meg a csombókat", és azóta csak epigonokat lát. Mennyire helytelen ez a vélekedése, különösen akkor, ha több akar lenni, mint alanyi és egyéni vélemény; Erdélyi Batsányival példálózik, "kinek Gyöngyösi és Kisfaludy Sándor után szinte úgy epigon volt Vörösmarty, Czuczor, mint Toldynak ezek után Eötvös és Petőfi." S itt következik egy nagyon fontos megállapítása, melyből kiténik az is, hogy Erdélyi messze felülemelkedett a magyar irodalomtörténészek és kritikusok korlátoltságain:

"Ellentétes, de éppen azért hasonló, mert egyoldalú, nézet szerintem Gyulai Pálé, ki maga részéről szintén olyan állhatatossággal ví Arany és Petőfi s az újabb költészet mellett, mint a minő pozitivitással s nyugodtan íratta Toldy dőlt betűkkel az *epigonok* szót a Magyar Költészet Történetében."

Erdélyi két legfontosabb elvét szögezi le tanulmányában: az első megállapítása szerint minden költészet korhoz és társadalomhoz kötött ugyan, de "a konkrét tartalom" és "általános eszmeiség" teszik a költészetet mindenkör mindennapi lelki szükségé, a második megjegyzése az irodalom fejlődésének merev taglalása ellen szól, elítéli a "fiokoló felfogásmódot", kimutatja az irodalmi fejlődés viszonylagosságát, és élesen szembeszáll a nemzetek ún. "organikus poétai fejlődésé"-nek elméletével, mely szerint a nemzeti költészet fejlődésének az eposszal kell kezdődnie.

"Irodalmunk többé, annyi mód és irány után, ne részenként fogassék fel, hanem a részeknek az egészhez való viszonyításával is" – adja ki a jelszót és ilyen szempontból lát hozzá a magyar irodalom negyedszázados eredményeinek a felméréséhez.

Erdélyi állapítja meg, hogy az irodalom a nemzeti szellem megnyilatkozásának egyik formája, és a szellemi életben, a költészetben is, állandó a változás, mely hullámokban, szakaszokban történik. Ez lényegében harc a régi és az új között:

"A szellem életébe, a költői állapotokat tekintve is, mélységes dialektika van vetve, melyet a közrendű értelem igen jól fog fel, midőn azt állítja, hogy egyik idő a másiknak ellensége. Azonban, ha elhullatja is virágait a növény, még nincs vége életének, sőt azután kínálkozik az érett gyümölcs... Ha szinte hullott levélnek tekintjük is mailag a régiebb századok költőit, mindazáltal élnek ők a mai költészetben..."

Ebben a tanulmányában tisztázza a költői klasszicizmus fogalmát. Elveti a klasszicizmus abszolút értékévé nyilvánítását, és ezt az irodalmi kibontakozás egyik akadályának tekinti. Az elméletnél, a szabályoknál, a tekintélyeknél erősebbnek tartja a szellemet, és már észreveszi a művészet fejlődésében a dialektika törvényeit:

"A művészeti élet saját processuson megy át, s alkotásaiban bizonyos ritmusát tartja meg a haladásnak; és van idő, mikor a művészetből elég neki az eszme, ha szinte nem a legszebb formában jelent is meg; máskor pedig erősen követeli a formát mindaddig, míg azt teljesen ki ne vitta, érvényre nem emelte, azaz a nyelvet tökéletesen ki nem képesíté költői alkotásra."

Erdélyi, a legeredetibb gondolkodóink egyike, nemcsak ismeri és felhasználja a hegeli filozófia alapeveit a magyar költészet tanulmányozásában, hanem már észreveszi a magyar irodalom fejlődésének *sajátos*, más nemzetektől eltérő útját.

Tanulmánya leszámolást jelent a magyar irodalomban uralkodó legendákkal és tévelygésekkel, és képviseli a népköltészet és műköltészet között fennálló viszony és kölcsönhatás kérdésének első tudományos rögzítését is.

Erdélyi ebben a művében fejti ki az irodalmi ösztön és irodalmi tudat kettősségének megnyilatkozási formáit a magyar irodalomban; feltárja az ellentmondásokat, melyek ebből a kettősségből keletkeztek, meglátja és elemzi az ellentétek kiegyenlítődését és feloldódását, az ellentmondások megszűnését is a forradalom előtti időszak és a 48-as forradalmi kor költészetében, elsősorban Petőfi és Arany műveiben. Erdélyi elve: "nem az a fő, hogy népi legyen a költészet, hanem hogy legyen a mi rendeltetése: művészet" – e két költő munkásságának az értékelésében érvényesül. Az ő költészetükben valósul meg az irodalmi ösztön és irodalmi tudat hibátlan, ellentmondások nélküli egysége.

Ideiktatjuk végül egyik legértékesebb gondolatát, mely a magyar irodalmi népiesség helyes értelmezése szempontjából, Petőfi és Arany költészetének megértése szempontjából is lényeges:

"Sohasem párosult ennyire ösztön és tudalom, élet és tan, elmélet és gyakorlat... A művészet eredeti alakjai mai nap már megvannak ide haza, s nem kell többé kerestetniök se Rajna, se Szajna partjain. Megtanulunk szólni a nép nyelvén mint a próféták, és egyszerűen mint az evangéliom. A nép és műköltészet tanulmányai kölcsönhatásba léptek, közös mederbe szakadtak, áthaták egymást teljesen."

*

Arany János (1817-1882) nemcsak irodalmi, hanem jelentős irodalomtörténeti és esztétikai tevékenységet fejtett ki. Nagykőrösi tanársága idején a magyar irodalmat tanította, és diákjainak kéziratok jegyzetei alapján művét *Arany János Magyar Irodalomtörténete* címen Papp Károly adta ki (Bp. Olcsó Könyvtár, 1910). Később, a 60-as években mint a *Koszoriú* c. folyóirat szerkesztője jelentetett meg irodalmi tanulmányokat, melyek közül nem egy igen fontos szempontokat tartalmaz a magyar irodalom anyagának a megismeréséhez.

Arany irodalomtörténeti munkája Toldy kivonata, de – Toldy korlátolt-ságai nélkül – sok értékes, eredeti gondolattal kiegészítve. Bár sokszor csak érint, vagy csak sejtet egy-egy irodalmi problémát és azok részletes feldolgozását, kifejtését mellőzi (jegyzeteit középiskolásoknak szánta!), irodalomtörténetünk veszteségére, későbbi elfoglaltsága miatt nem jutott ideje az érintett kérdések tanulmányozására.

Néhány író és irodalmi probléma azonban később is foglalkoztatja, és tanulmány formájában közli szempontjait. Így ír például a hun-magyar monda-kör kérdései kapcsán értekezést a *Koszoriú* 1863. évfolyamában *Naiv* eposzunk címen. Ez a tanulmány új szempontokat ad a középkori népköltészet jellegének és hatásának megismeréséhez. Arany is elfogadja Erdélyi elméletét a nép- és nemzeti költészet között fennálló kettősségről, és feltételezi az irodalmi rétegződést, az írásbeli és szóbeli irodalom közötti elkülönülést, mely az írásbeliség megindulása idején, a középkor elején következett be irodalmunkban. Arany a középkornak ezt a szakaszát a *tudós naívság* állapotának nevezi a költészetben, majd megjegyzi: "Az értelemnek ez idő előtt felülkerekedése a képzelmen, okozta szerintem, hogy *írott* költészetünk mindjárt eleve különvált a népiestől, lenézte, megtagadta azt, s míg ezáltal az utóbbinak lassú hervadását, majdnem végenyészetét idézte elő, önmagát is megfosztotta az egyedüli biztos alaptól, melyen a nemzeti költészet csarnoka emelkedhetik." Arany szerint is a magyar költészet nagy átalakulása a 19. sz. első felében következett be, de elismeri Faludi, Amade és Árnos jelentőségét. Náluk figyelhető meg a népi formák sajtáságainak felismerése, és költészetüknek igazi értékét Arany abban látja, hogy népi alapokról indultak el. Ez a fejlődés, meggyőződése szerint, egészen Kölcseyig nyomon követhető. Ily módon Arany látta meg a magyar irodalmi népiesség fejlődésének valóságos irányvonalát, és mintegy úttörője lett irodalomtörténet-írásunk modern, Horváth János által képviselt irányzatának.

Csokonai első kísérlete után Arany tanulmányozza részletesebben a magyar népdal problémáját, és ezek a tanulmányok vezetnek el a magyar verselés tüzetesebb vizsgálatához. Két tanulmánya: *A magyar nemzeti versidomról* és *Valami az asszonánccsról* – új szempontok felvetését jelenti a versforma kérdéseiben is. A magyar ritmus és a nemzeti versidom kérdése – a magyar irodalmi népiesség megerősödésével – szükségszerűen került előtérbe. Arany egyik legnagyobb művészi képviselője volt a népies mozgalomnak költészetünkben, mégpedig a tudatos népiességnek. Ezért kellett részletes vizsgálat tárgyává tennie nemcsak a tartalom, a téma népiességét, hanem a forma (nyelv, stílus, versforma, ritmus) népiességét is. Itt írja:

"Lyránk a magyar zenétől teljesen meg vala válva; voltak szépen *szavalható* dalaink, de ha melódiával akartuk őket párosítani, a dallam nem lón magyar. E szakadást lyrai költészetünk s zenénk rhythmusa közt elenyészteni, a kettőt ismét természetes összhangzatba hozni, feladata az ifjabb költői nemzedéknek. Hogy még eddig teljesen sikerült példányokat s nagy számal nem mutathatni föl, az nem az irány helyessége ellen, hanem csak a kezdet nehézségéről tanuskodik."

Folyóiratában, a *Koszoróban* jelentette meg tanulmányait a régi magyar irodalom jelentősebb alakjairól, főleg a 18. sz. íróiról: Orczyról, Gvadányiról, Baróti Szabó Dávidról stb. A 17. század költői közül kettő foglalkoztatja: Zrínyi és Gyöngyösi.

Az elsőről írja székfoglaló akadémiai értekezését *Zrínyi és Tasso* címen, melyben a tudományos szövegkritika végrehajtása mellett igen érdekes módon mutatja be Zrínyi önállóságát az előadásban, a jellemzésben, és részletesen foglalkozik Zrínyi költői képeivel. Elemzés alá veszi a mű szerkezetét, és kimutatja gyengeségeit. Gyöngyösi értékelése viszont azt bizonyítja, hogy esztétikai elemzésben messze túlemelkedett kora kritikussainak elvontan esztétizáló szempontjain, és Gyöngyösi népszerűségét igen helyesen ítéli meg. Arany szerint Gyöngyösi a dolgok "valóságát" a "versek együgyűségével fejezte ki" (azaz költői átalakítás nélkül), egykorú eseményeket énekelt meg, és egyesítette a hagyományos alapot az egyéni szabad alakítással:

"Zrínyi úgy szólva szakít a múlttal, a magyar költészet múltjával; a verses historiáktól egy hatalmas ugrással az epoeia csúcsára szökik, a rhythmus megszokott kellemét a gondolat merész fősége váltja fel, mely körül a századokon át bizonyos költői formába verődött nyelv töredékei úgy hevernek, mint titáni kézzel összehányt szikladarabok. Gyöngyösi magába szedi a hagyományt, vérévé teszi, áthasonítja; az egykorú olvasó feltalálja benne mindazt, a mi az elődeiben tetszik, és még valamit, mely a költő sajátja; régít és újat: hűséget ahhoz, a szabadságot ebben."

Megállapításában az irodalom és a társadalom közötti összefüggés kérdésnek egy igen konkrét és fejleszthető meghatározását találjuk.

S ezen a helyen csak utalni tudunk *Bánk bán*-tanulmányaira, melyek Katona József bemutatásához és a drámai szerkezet megértéséhez, a *Bánk bán* cselekményéhez és jellemeihez nélkülözhetetlen és igen értékes forrásmunkát jelentenek.

*

Kemény Zsigmond (1814-1875) az ötvenes évektől kezdve a *Pesti Napló* szerkesztőjeként játszik egyre jelentősebb szerepet a magyar irodalmi élet irányításában. Lapjában jelenteti meg irodalomelméleti és irodalomtörténeti cikkeit és esztétikai tanulmányait, melyek közül különösen az *Élet és irodalom* c. cikksorozata érdemel figyelmet.

Ez a cikksorozata abból az alkalomból készült, hogy 1853-ban kiadták a XVII. századi erdélyi magyar emlékiratírók addig ismeretlen vagy csak

részben ismert műveit. Kemény ezt az alkalmat használja fel, hogy vizsgálat alá vegye az író és a közönség problémáját abban a korszakban és a 48-as forradalom után. Igen jellemző Kemény esztétikai jellegű cikkeire az irodalom és művészeti jelenségeknek az egyoldalú megítélése. Kemény megállapítja, hogy Kazinczy fellépése óta irodalmunk állandóan fejlődik. Kazinczy és irodalmi köre inkább a külföldi irodalmi művek utánzásában látta szerepét, és így e kör alkotásai a fordítások hatását keltik, de Vörösmarty már eljutott a nemzeti forma problémájának a felvetéséig, sőt néhány művében hibátlanul valósította meg a nemzeti forma alapvető ismérveit és követelményeit, noha szerinte Vörösmarty még nem jutott el a nemzeti tartalom olyan jellegű megvalósításáig és művészi kifejezéséig, mint Petőfi vagy Arany. Az ő költészetükben találkozik először a nemzeti forma a nemzeti tartalommal, és ezért jelent fellépésük határkövet a magyar irodalom fejlődéstörténetében.

Az ötvenes évek irodalmi mozgalmait és írói törekvéseit elemezve, ez az egyoldalúság még feltűnőbbben jelentkezik Kemény álláspontjában, amikor a magyar irodalom fokozatos elerőtlenedését kizárólag formai sajátságok elemzéséből kiindulva határozza meg. Az erdélyi emlékiratírók stílusával és nyelvezetével összevetve az ötvenes évek irodalmi stílusát és nyelvét, megjegyzi, hogy a magyar írók nyelvét, kifejezőkészségét, stílusbeli sajátságait elsősorban a fokozatos elszegényedés jellemzi. Feltűnő, hogy íróink nyelvezete mennyire közönséges lett, milyen kevés gondot fordítanak az írók a kifejezések helyes használatára.

Arról Kemény következetesen hallgat, hogy mi okozza irodalmi életünk fokozatos hanyatlását, milyen tartalmi sajátságok felülkerekedését figyelhetjük meg irodalmunkban, és hogyan nyilatkozik meg tartalomban és formában a 48-as forradalmat követő válság az írói alkotásokban.

Kemény nagy nyereségnek tekinti a régi magyar irodalmi művek kiadását mind íróink, mind a magyar olvasóközönség szempontjából. A Kazinczy előtti kor irodalmi törekvéseiről igen sok téves és helytelen fogalom alakult ki, melyek felszámolását csak a régi magyar irodalom szövegeinek újrakiadása és alapos ismerete segítheti elő. Íróink számára ez az eddig ismeretlen anyag nem kis mértékben hozzájárulhat a történelmi regény koncepciójának és anyagának megismeréséhez, és közvetve lehetővé teszi a történelmi regény kialakulását irodalmunkban, mert a történelmi múlt élményszerű megismerésére tanít.

Kemény szerint az erdélyi emlékiratirodalom legjellegzetesebb sajátságai: az önismeretre való törekvés, a fejlett érzék a társadalmi jelenségek iránt, a nyelv, a stílus szépsége és magyarossága.

A magyar társadalmi rétegek irodalmi érdeklődését vizsgálva, Kemény rendkívül érdekesen látja meg a magyar olvasóközönség rétegződését. A magyar arisztokráciát ma sem érdeklik a magyar nyelvű munkák, a köznemesség irodalmi ízlése fejletlen, kivéve a köznemesség polgárosodó rétegét, míg legnagyobb érdeklődést az irodalom iránt a városi polgárság tanúsít, noha ennek az új olvasórétegnek esztétikai nevelése hiányos. Az íróra kettős feladat vár: kielégíteni az olvasóközönség igényeit, ízlését, de ugyanakkor nevelni a

közönséget. Az író feladata, hogy minden rétegnek adjon olvasnivalót. Szükség van népszerű tudományos munkákra és könnyebb fajsúlyú írásokra is, és az írónak mindig szem előtt kell tartania azt is, hogy kinek írja műveit.

Kemény rámutat a kritika fontos szerepére is. A magyar kritikának az ötvenes években nincs egyetlen jeles képviselője, aki önállóan és helyes szemszögből bírálná a magyar irodalmi élet egyes jelenségeit. Kemény szerint a kritika nem lehet részrehajló, és nem kötelessége a művek kritikátlan dicsőítése.

Kemény egyik legnagyobb fogyatékosága az irodalmi jelenségek egyoldalú szemlélete: az összefüggést az anyagi és szellemi élet jelenségei között nem ismeri fel, és nem látja meg, hogy milyen társadalmi hatóerők határozták meg, hozták létre az irodalom néhány alapvető és jellegzetes formai és tartalmi problémáját. A 48-as forradalom utáni korszak vezető politikusa és a 67-es kiegyezés ideológiai előkészítője volt Kemény, aki a közéletben és az irodalomban következetesen küzdött a forradalom és a szabadságmozgalmak ellen. Így válhatott a magyar uralkodóosztály vezető teoretikusává a reakció felülkerekedése idején. Szempontjai látszólag újak voltak, és évtizedeken keresztül hatottak a kritika és az esszéírás terén.

3.

A kiegyezés-korának legkiemelkedőbb irodalomtörténész, kritikus és esztétája Gyulai Pál volt.

Gyulai Pál (1826-1909) a 40-es években tűnt fel irodalmi életünkben. Munkásságának java része a szabadságharc utáni korra esik, és a 80-as évekig irányító szerepe volt a magyar irodalmi életben. Az 50-es években indítja el Pákh Alberttel a *Szépirodalmi Lapokat*, melyben mint kritikus megkezdte a harcot Toldy Ferenc irodalomszemlélete és értékelési rendszere ellen. A Toldy-féle irodalomtörténeti legendákkal való leszámolást ő kezdte meg, és munkássága alapján könnyen körvonalazhatjuk a magyar irodalom általa végrehajtott revízióját.

"Ahogy Arany a költői gyakorlatban, Gyulai a kritikában vonta le a kor általános világnézetének következtéseit" – állapítja meg igen találóan Schöppflin, majd hozzáfűzi: "Gyulai kritikája alapján véve kora világnézetének irodalmi síkra való áthelyezése. Azok a kívánalmak, melyeket költővel és művésszel szemben támasztott, logikailag következnek ebből a világnézetből. Elsősorban a művészi fegyelem kívánalmai: a szerkezet zárt szilárdsága, a jellemrajz élethűsége, a stílus műfajhoz simulása, nyelvi és logikai tisztasága, a részleteken túl a mű egészére való tekintet, a kidolgozás lelkiismeretes gondossága, a polgári erkölcsökhöz való ragaszkodás a fő kritériumok."

Ezek a szempontok a magyar irodalmi életben 48-után, elsősorban Gyulai munkássága nyomán tudatosodtak és rögződtek meg közvéleményünk tudatában, és lettek később akadályai a polgári irodalom haladó jellegű kibontakozásának.

Gyulai rendkívül jelentős irodalmi és közéleti szerepet játszott a kiegyezés korában. A Kisfaludy-Társaság, A Nemzeti Múzeum, a Csengery-féle *Budapesti Szemle*, majd Toldy halála után a pesti egyetem magyar tanszéke jelentik közéleti működésének legfontosabb területeit.

Gyulai nem volt irodalomtörténész – írói munkásságának csupán egyik részét képviselik olyan művek, melyeket szigorú értelemben vett irodalomtörténeti műveknek tekinthetünk –, hanem elsősorban kritikus és esztéta. Átfogó irodalomtörténeti munka megírása, mint például Toldy Ferencé, soha nem volt szándékában. Túlságosan lelkiismeretes volt, hogy megfelelő előtanulmányok és részletmunkák híján, nekifogjon egy átfogó irodalomtörténeti mű elkészítéséhez.

Kritikai tevékenysége azonban számtalan új szempontot vetett fel a régi és a korabeli irodalom anyagának értékelésében.

Amikor Toldy a *Pesti Napló* hasábjain közlésezi folytatásokban *A magyar költészet története* c. tanulmányát, Gyulai a *Budapesti Hírlapban* élesen reagál a tanulmány egyes kitételeire, és támadja a *Pesti Napló* kritikai eljárását, "mely egészben véve jellemtelen, nézetei és indokaiban egyaránt, s a szellem, mely végig vonul rajta, összes hatásában irodalmunkra nézve éppen nem jótékony." Alább megindokolja, hogy miért tartja a lap eljárását az irodalom ügyében túlságosan felelőtlennek, és Toldy cikkére, illetve cikksorozatára válaszolva a következőket írja:

"Egyik számban azt olvassuk, hogy a magyar költészet aranykora 1830 körül bevégeződött, s azóta csak epigonok vannak. E nem annyira merész, mint a legnagyobb mértékben elfogult és korlátozott nézet irodalmunk újabb korszakát egészen megvetni látszik. E szerint az újabb korszak genialis költői Arany és Petőfi nyomorult utánzók, költészetünk népnemzeties átalakulása hanyatlás, a nyelvi és formai hódítványok semmisségek, a szónoki páthosz mellőzése a kedély jogaiért, s a törekvés tipikai alakok helyett egyéni jellemeket adni bohóságok, s a hamis idealizmus romjain emelkedő természeties, egyszerű és jellemzetes oltárai bálványképek. Azt hinné az ember, hogy a Pesti Napló egészen a régi irodalom híve, s az eposzban Vörösmartynál, a dalban Kisfaludy Károlynál, a regényben Josikánál egészen megállapodott."

Gyulai számára az irodalom és kritika ügye mindig nemzeti ügy – közügy. Ilyen meggyőződés alapján közeledik Toldy Ferenc álláspontjához, és bizonyítja be annak tarthatatlanságát, ilyen szemszögből vizsgálja Jámbor Pál (Hiador) kétkötetes irodalomtörténetét, és állapítja meg kirívó fogyatékoságait, és ez diktálja számára, hogy "költemény és beszély írás" helyett kritikai szemlélet, gúnyos polémiát írjon, noha "a hizelgő panegyris könnyebb." Így nyilatkozik azután önmagáról és működéséről, még 1855-ben:

"Mindez közügy, amennyiben a kritika egykép lényeges befolyással van az irodalomra s a közönség ízlésére s felszólalnom csak egyetlen erős szenvedély kész: a nyegleség gyűlölete, s épen az irodalmat érdeklőleg, melynek, hogy becsületes munkása lehessen, legfőbb célom, egyetlen büszkeségem."

Ilyen álláspontból közeledve a jelen és a múlt irodalmi jelenségeihez, Gyulai nem vállalkozhatott összefoglaló jellegű irodalomtörténeti mű megírására (bizonyos, hogy sokoldalú elfoglaltsága is közrejátszott) mindaddig, amíg

a szükséges forrásművek, elsősorban a régi irodalom megbízható szövegkiadásai, nem állottak rendelkezésére. Másrészt (és ezzel összefüggésben), a szintetikus jellegű irodalomtörténet-írást meg kell előznie az analízisnek, a részletmunkáknak. Megbízható írói életrajzok, egyes irodalmi korszakok monográfiái, egy-egy irodalmi korszak mélyreható műfaji és stilisztikai elemzése nélkül Gyulai számára elképzelhetetlen volt, sőt a tudományosság alapkövetelményeivel össze nem egyeztethető, minden olyan kísérlet, mely ennek megvalósítását célozta a feladatok figyelembevétele nélkül. Ezért szállt szembe erélyesen Hiadorral, aki csupán Toldy művének felhígítására vállalkozott, de az irodalomtörténet tudományos módszerének alapvető ismerete nélkül, és róttá meg őt, hogy még a közönség helyes irányú irodalmi tájékoztatását sem szolgálja ezzel a művével, mert csupán a közkeletű frázisokat ismétli.

Gyulai a részletmunkák megírására buzdítja tanítványait az egyetemen, és három nagyobb irodalomtörténeti munkájában példát mutatott, hogyan kell a részletjelenségek vizsgálatához közeledni. E három műve: *Petőfi Sándor és a lyrai költészet* (1854), *Katona József és Bánk bánja* (1860) és *Vörösmarty Mihály életrajza* (1866).

Noha szempontjai, feldolgozási módszere, megállapításai ma már nagyrészt elavultak – irodalomtörténet-tudományunk kibontakozása szempontjából igen fontos művekkel állunk szemben.

E három művében Gyulai a magyar irodalom egy-egy jelentős képviselőjén keresztül világítja meg a kort, az irodalom fejlődésének főbb mozzanatait, bemutatja az író és műve között fennálló összefüggéseket, és elemzés alá veszi a művészi alkotásfolyamatot. A két előbbi művében még többre is törekszik: Petőfi munkásságán keresztül a lírai költészet műfaji meghatározását adja, míg a *Bánk bán* alapján a dráma elméleti kérdéseit igyekszik tisztázni.

Petőfi-tanulmánya az első alaposabb értékelés Petőfi emberi és költői egyéniségéről, és noha megállapításai számunkra nem jelentenek újat – minden tanulmányíró, aki eddig Petőfi költészetéről értekezett, közvetlenül vagy közvetve felhasználta megállapításait –, mégis, úgy hiszem, van néhány olyan kitétele, mely kitűnően rávilágít az 50-es évek epigonjainak művészi törekvéseire. Ezek az első kézből nyert adatok nemcsak Gyulai álláspontját tárják fel az epigon-költészettel kapcsolatban, hanem annak az irodalmi közvéleménynek állásfoglalását is, melyet Gyulai ekkor képviselt.

"Az egyéninek jogát a lyrában nem tagadhatni meg" – állapítja meg egy helyen Gyulai –, "kérdés mindig csak a körül foroghat: elég érdekes, elég költői-e az egyéniség? A Petőfié az volt, s midőn nyilatkozott, a legköltőibb képek- és érzéseknek adott életet... S mi történt? a közönség ez oldalról találta leggeniálisabbnak s utánzóit ezt tanulták el tőle leghamarabb. Ma már minden kezdő egyéniséget tolja előtérbe, legyen az bár a legérdektelebb... Bővében vagyunk a lángelméknek, s e lángelmék egymáshoz a csalódásig hasonlók. Mert Petőfi szegénységét panaszkolta, ma már minden költő nyomorban él; mert Petőfi néha ok nélkül haragudott a világra, ma már nem költő, ki nem átkozza a mennyet és földet hitelezői és kritikusaival egyetemben; mert Petőfi olykor nevetséges, néha pedig nyers volt, ma már minden költő

az akar lenni; mert Petőfi népköltő volt, hivatása és élményei, a lángelme és szív jogainál fogva, ma már minden dandy pitykés dolmányt szabot feje mellényéhez, s népdalt énekel sonett helyett. Mindenik ugyanazon szenvedélyeken és kalandokon megy át s mindenik ugyanegy egyéniséget tár fel előttünk."

Élesen elítelve az epigon-költők magatartását és álláspontját a költői tanulmány főlölesleges voltáról, megállapítja:

"S mi az a tanulmány? Vajon értik-e, kik emlegetik, s Petőfire mernek hivatkozni? Bizonyosan nem azon pár kézikönyv, melyet egynémely tanár írt, bölcsen tanítván, mit maga sem tud vala; sem lapjaink kritikai phraseológiája, mely az értelmet megzavarni s az ízlést kioltani igyekszik. A költői tanulmány: az élet, önmaga a költő s a világirodalom nagy szellemei. Nem volt nagy költő, ki e három iskolából ne került volna ki s Petőfi is, mikép élete és művei bizonyítják, járta mind e hármat..."

Tanulmányának következő részében tisztázza Petőfi viszonyát a népdalhoz, kimutatja, hogyan tudott tematikában, tartalomban és formában is azonosulni a népköltészettel, és itt határozza meg a "népies" költészet fogalmát. Gyulai utal arra, hogy a népiesség nyomait felfedezhetjük már Petőfi előtt költészetünkben (Pálczi-Horváth, Csokonai, Kisfaludyék, Vörösmarty, Erdélyi), de "irodalomtörténeti fontosságra" csak Petőfi által emelkedett.

"Az a változás, melyen lyránk az utolsó évtizedben átment, – írja Gyulai – nagy részében az ő műve. Sok ok munkált együvé erre, életben és irodalomban, minők: a fölébredt politikai öntudat, demokrata eszmék, tágult sajtóviszonyok, a népszerűség csábító varázsa, mely országos szónokokról az írókra is elragadt, a kritikusok és népkutatók munkássága, egyes költők kísérletei; de mégis Petőfi vala a költészetben az összes hatásoknak eleinte mintegy központja. Azon irodalmi mozgalom, költői iskola, mely 'népies'-nek nevezi magát, nem azt czélozta, hogy költészetünk visszatérjen a nemzet primitív állapotára s egészen a népköltészeti hagyományok eszmeköre s érzésvilágának képviselője legyen, hanem, hogy segédforrást vegyen s megújítsa magát a népszellem által, mert csak így lehetett igaz hangja a kor hangulatának, a fejlődő nemzeti szellemnek. A 'népies' egy új phasisa vala a nemzeti költészet fejlődésének, a nemzeti szellem új hódítmánya erősebb alapon, tágabb láthatárral."

Tanulmánya befejező részében Gyulai arról az objektív nehézségről is beszél, mely lyránk kibontakozását az 50-es években késlelteti. Itt jegyzi meg:

"Egy rázkódtató viharos korszak után, mely minden régibb viszonyt alapjában feldúlt, nem egyhamar alakul meg új költői irány s lesz élénk a közfögekonyóság. A költő nem könnyen találhatja meg a közszellemben a nagy eszmét, érzést, mely lelkesítse, vehet költői benyomásokat s lelheti meg kora ütőerét. Hoz-e az idő lyránkra új lendületet vagy általában a lyra lesz-e az a tér, hol a szellem alkotóbb erővel teremt? Kérdések, melyekre, senki sem felelhet. A magyar lyrában nincs visszaesés, csak pangás s a visszahatás, mely a népelem kinövései ellen fog nyilatkozni, meghozza költőit."

Hosszabban időztünk el Gyulai Petőfi-tanulmányánál. Tettük ezt két okból: egyrészt, hogy megvilágítsuk Gyulai álláspontját Petőfi lirájával és az

epigon-lírával szemben, másrészt, hogy bemutassuk véleményét a magyar költészet fejlődési lehetőségéről a 48-as forradalom után. Látni fogjuk, hogyan változtatja meg később Gyulai meggyőződését a kiegyezés kora költészetének fejlődési útjáról, és mint válik öntudatlanul is annak a költői iránynak teoretikusává, mely Petőfi és Arany nyomain elindulva – az epigonizmusig jutott.

Katona József és Bánk bánja c. tanulmányával kapcsolatban megjegyezhetjük, hogy Katona művének első dramaturgiai elemzését Gyulainak ebben a munkájában találjuk.

Arany mellett ő mélyedt el leginkább Bánk bán egyéniségének tanulmányozásában, Katona jellemrajzi módszerében és mutatott rá a *Bánk bán* drámaiságának lényeges mozzanataira. Bár tanulmányában széles alapokról indulva igyekszik rávilágítani a *Bánk bán* keletkezésének külső körülményeire, ehhez bőszesen felhasználja Katona emberi és írói fejlődésének fontosabb dokumentumait, mégis tisztázatlanul hagyta a *Bánk bán*-tragédia egyik legfontosabb problémáját, melyet így fogalmazhatnánk meg: mi az oka, hogy ez a maga nemében egyedülálló remekműve a magyar drámairodalomnak társadalmi és irodalmi életünk egy fejletlen korszakában jelentkezett, és minden pozitív erénye mellett sem tudott hatni a magyar drámairodalom későbbi fejlődésére? Talán elégtelen azzal érvelni, hogy ez a mű is azok közé tartozik, melyet "a géniusz egy-egy szerencsésebb órában teremtett."

Bizonyos, hogy Gyulainak az a megállapítása, miszerint Katonától többet tanulhatott volna a magyar drámairodalom, igen találó. S talán igaza van abban is, amikor a 60-as évek irodalmi életét vizsgálva, éppen ebben a tanulmányában jegyzi meg: "A költői idealizmus prózai industrializmussá fajulgat. Azon jövedelem után kezdjük osztályozni az írókat, melyet műveikből vesznek be, s minden pillanatnyi siker koszorút követel vagy aggat homlokára."

Ez a műve élénk fényt vet értékelési módszerére is. Gyulai a nemzeti irodalom problémáit vizsgálva, sohasem feledkezik meg a kitekintésről a fejlettebb nemzetek irodalma, az európai népek irodalma felé. A magyar irodalom eredményeit, de hanyatló jelenségeit is – az európai irodalom perspektíváiból kiindulva vizsgálja. Irodalomtörténeti és kritikai munkásságának egyik legpozitívabb tulajdonságára utal Schöpplin is, amikor megállapítja:

"Toldynak és Gyulainak bizonyára nem volt legjellemzőbb oldala a kiterjedt világirodalmi tájékozottság, de ők s különösen Gyulai, mégis az egyetemes irodalom fejlődésének színvonaláról nézték mindig a mi irodalmunkat."

Gyulai egyik legérettebb munkája – Vörösmartyról írott életrajza. Az írói életrajz egészen e mű megjelenéséig irodalmunkban ismeretlen volt. Gyulai angol és francia írói életrajzok műfaji sajátosságait figyelembe véve alkotja meg ezt a formai szempontból is klasszikus alkotását, melyben történetiszemlélete, filozófiai nézetei, esztétikai felkészültsége épp úgy jelen van, mint ahogyan írói elhivatottságáról, nyelvének erejéről, stílusának sajátosságairól is ez a műve ad legtisztább képet.

Művében Vörösmarty egész emberi és írói fejlődését végigkísérve rajzolja a reformkori magyar társadalmat, a polgári erők lassú kialakulását, a magyar szellemi és irodalmi életet közvetlenül 48 előtt. Senki előtte nem mutatta ki

ily világosan az összefüggést a reformkor politikai törekvései és Vörösmarty lírája között – mégpedig a tartalmi és formai eredmények esztétikai kiértékelése alapján.

Több megállapítása nemcsak Vörösmarty egyéniségére és költészetére vet élénk fényt, hanem az egész magyar líra fejlődésére is.

Ebben a művében írja:

"A magyar lyra röviden a nemzet története. A legrégebb időktől fogva a jelenkori néhány költemény olykor hívebben kifejezi a nemzet hangulatát, a hazafiasság eszméit, mint akár államiratok, akár országgyűlési beszédek. Egy európai nemzet lyráján sem rezdült meg annyiszor a hazafiasság húrja, mint a magyarén. Nem ok nélkül. Egyetlen európai nemzet sem küzdött annyit léteért s a nemzeti fájdalomnak lehetett-e táplálóbba forrása, mint a mi viszontagságos életünk? De másfelől a nemzeti szellemnek, mind a nép, mind a műköltészetünkben eleitől fogva a lyra volt a kedvecz, néha kizárólagos formája. A lyrában kellett hát megnyilatkoznia mind annak, amit a költő nemzetével együtt legmélyebben érzett. A hazafiasság élénk érzése, mondhatnánk szenvedélye, kiváló jellemvonása a magyar költészetnek. Ereje és gyöngesége egyszermind: innen fakadnak legszebb ódáink, innen "ered ki szónokias hangulatunk, mely annyiszor erőt vesz a költőn."

Ez a rendkívül értékes gondolata azt bizonyítja, hogy Gyulai felismerte a magyar irodalom egyik jellegzetes sajátosságát: a lírai műfaj uralkodó voltát. S következtetésében lényegében megvilágította ennek az irodalmi jelenségnek az okát. Észrevette, hogy ez a legszubjektívebb műfaj veti fel leggyakrabban a politikai tartalomkifejezését, és észrevette ennek a tartalmi sajátásnak formai következményeit is: a szónokiasságot. De ugyanakkor, ebben a gondolat-sorban már utal arra is, hogy a lírai vers fejezi ki, minden szubjektív jellege ellenére, a kor társadalmi és politikai problémáját, gyakran hívebben minden egyéb megnyilatkozástól.

Gyulainak ezt a gondolatát fejti ki majd részletesebben irodalomtörténészeink közül Horváth János, és ezt a sajátást igyekezett a marxista szempontok alapján tisztázni Lukács György.

Gyulai a kiegyezés korának vezető írói egyénisége. Baráti köre és folyóirata (*Budapesti Szemle*) köré csoportosult írók képviselik a 67 utáni kor hivatalos irodalmi fórumát, és félig-meddig a "hivatalos" irodalmat védik az új, haladó jellegű polgári és városi irodalommal szemben, mely a kapitalizmus megindulásával együtt kezd kifejlődni. Védik a "hivatlanok"-tól, Vajdától, Tolnaitól, Zilahy Károlytól stb., akik szervezetlenül és egészen rövid életű folyóiratokban és röpiratokban foglalnak állást Gyulai táborával szemben és az irodalom kisajátítása ellen.

Gyulai munkásságának legnagyobb részét kritikai és polemikus cikkei, valamint tanulmányai jelentik, melyekben a maga korának irodalmi jelenségeivel foglalkozik, és kíméletlenül szembeszáll azokkal a törekvésekkel, melyek – meggyőződése szerint – hátráltatják a magyar nemzeti irodalom fejlődését és művészi kibontakozását.

Milyen problémákat vetett fel és tisztázott Gyulai ezekben a cikkeiben?

Az 1854-ben kiadott epikai költeményeket véve elemzés alá, Gyulai

szükségesnek tartja közelebből is meghatározni a magyar epika fejlődését a XIX. század első felében. Kimutatja az eposz és a hősköltemény között fennálló minőségi különbséget, tisztázza az eposz és a regény fejlődésének problémáját az európai irodalomban, s feltárja költőink és közönségünk előtt a hazai társadalmi fejlődés sajátosságait, melyek lehetővé tették a magyar eposz új, nagyobb arányú kibontakozását. Ennek az új kibontakozásnak első periodusa a 48-as forradalmat megelőző korban következett be, létrehozva a *János vitézt* és elindítva a népi eposz nagyarányú kibontakozását Arany Jánossal. Gyulai szembeszállt azzal a tévedéssel, mely főleg Toldy Ferenc és Greguss Ágost munkássága nyomán terjedt el irodalmi közvéleményünkben a népiességgel és a népi eposz fogalmával kapcsolatban. Mindkét irodalomtörténész és esztéta szembetűnő fogyatékosága a teljes érzéketlenség az új iránt, a nemzeti forma és a nemzeti tartalom iránt. "Ők a népies eszmét kívülről megnézegetik, mellettök elsuhanak, de nem vesznek fáradságot bonczolatába bocsátkozni, sem azon társadalmi, politikai és irodalmi mozgalmakkal kapcsolatba hozni, melyek közt kifejlődött."

Tisztázva, mit hozott a nemzeti költészet számára a népies költészet, Gyulai a népies eposz fogalmát is meghatározza:

"S vajon a népies az eposzban az-e, mit sokan gondolnak? Egy tizenkét lábú versekben megírt történet kissé parasztos nyelven, közmondásokkal és adomákkal megfűszerezve, hogy a ponyván becsületet vallhasson vagy a salonok asztalin bemutathassa a nép együgyűségét? Nem. *A népies eposz sem több, sem kevesebb mint a naiv, a nemzeti: tehát a valódi eposz megközelítése, amennyire ez korunkban lehetséges.*"

Nem kevésbé fontos az a tanulmány, mely az 1854-ben megjelent lírai versgyűjteményekkel foglalkozik. Ebben a művében az epigonizmus problémáját igyekszik megvilágítani, és utal a kritika feladataira ebben a korszakban. Így ír:

"Van két oly időpont, midőn a kritika nem lehet eléggé kérlelhetetlen és jóakarató: egyik, midőn genialis vagy kitűnő költők egy s másban oly irányt követnek, mely vagy a nemzeti állapotokra, vagy a társadalomra, vagy magára a művészetre nézve veszélyes; másik, midőn egy nagy költő letüntével interregnum áll be s azok, kik nyomán haladnak, a helyett, hogy mesterök iskoláját *saját egyéniségök szerint új meg új oldalról tüntetnék föl*, mind szűkebb modort húznak le belőle, mi minden költői forma sorsa, ha a szellemet, az éltető eszmét veszteni kezdi (kiemelés tőlem – B. Sz. Gy.). Lyrai költészetünk ez utóbbi bajban sínylik."

Gyulainak ez a kitétele kritikai módszerének egyik alapvető fogyatékoságát tárja fel. Megállapításában nyomát találjuk az epigonizmus méltánylásának, sőt jogosságának is. Gyulai a meghaladott költői eredmények egyéni továbbvariálását érthetőnek, szükségesnek tartja, de nem veszi tekintetbe, mi jellemzi azt a szellemet, azt az éltető eszmét, mely meghatározta Petőfi költészetének egész jellegét.

Érthetővé válik-e az epigon-költészet, ha a tartalom és forma fokozatos elcsenevezésedet nem hozzuk összefüggésbe azzal a társadalmi helyzettel, mely az 50-es évek magyar fejlődését jellemezte? Más talajból nőtt ki Petőfi

lírája, más társadalmi hatóerők közreműködése hozta létre az epigon-lírárt. Más tartalmi és formai sajátosságok határozzák meg Petőfi költészetét (s itt egy pillanatra sem feledkezünk meg Petőfi költői és emberi egyéniségének szerepéről egy ilyen költészet létrehozásában), de bizonyos, hogy az epigonizmus fellendülésének vizsgálatában nem szabad elfeledkezni az objektív és szubjektív tényezők szerepéről sem. Gyulai Petőfi-tanulmányában alaposan vette szemügyre ezeket a tényezőket, az 50-es évek lírájának elemzésénél azonban csak az általánosításig jutott el, a művészetellenes tendenciák felismerése nélkül.

Kritikai munkássága a magyar regény elemzésére is kiterjedt. A kiegyezés korának regényírói közül Gyulai több ízben foglalkozott Jókai regényeivel, és értékelésében minden esetben kifejezésre jutott Jókai-ellenes álláspontja. Bírálataiban nemcsak a Jókai-regények esztétikai jellemzését találjuk, hanem Jókai regényírói módszerének éles kritikáját is. Jókai emberi és írói gyengeségét Gyulai elsősorban a közönség kegyének hajhászásában látja. Megalapozva regényírói hírnevét és felhasználva a kiegyezés társadalmának bontakozó irodalmi érdeklődését, Jókai olyan engedményeket tett a közönség javára, melyeket a szigorú és a művészet problémáihoz mindig elvi alapokon közeledő Gyulai nem tudott elfogadni.

Természetesen Jókai-értékelésében is igen sok tévedést találunk. Megállapításai Jókairól, később Péterfy Jenő újrafogalmazásában, hosszú ideig hatottak irodalomtörténészeinkre és esztétáinkra, és késleltették Jókai életművének újraértékelését.

Gyulai rendkívül érzékenyen reagált korának irodalmi és művészeti jelenségeire. Időszerű problémának tekinti a művészet és erkölcs kérdéseinek megfogalmazását, és különösen sokat foglalkozik a kiegyezés-utáni kor költői és szépprózai nyelvével. Mindkét kérdésben, sőt a tárcaelbeszélésről szóló kis értekezésében is, elvi álláspontját igyekszik tisztázni, és azt az írói és költői ideált akarja "kánonná" szentelni, melyet a népies írók – Petőfi és Arany képviseltek.

"Gyulai magatartása az Arany János után következő egész új irodalommal szemben a következetes tagadás volt" – állapítja meg Schöpflin, majd elemzve a napisajtó irodalomra tett hatását és a feltörő új nemzedék magatartását, megállapítja:

"Költők, elbeszélők a napisajtó igényeihez alkalmazkodtak, mert innen várhattak megélhetést. Ennek elkerülhetetlen következménye volt az irodalom belső fegyelmének meglazulása, a művészet formai részének több-kevesebb elhanyagolása, az írói felelősségérzet csökkentése s a túlgyors munkával járó felületeskedés, tartalomban és stílusban egyaránt. Nagy koncepcióra ez a nemzedék nem volt képes, a nagy stílus helyét, melyet főleg Vörösmarty és Arany műveltek, a kicsi témák és kicsi formák kultusza váltotta fel, a lírában az egyéni panaszok, az elbeszélésben a rövid novella és rajz... Gyulai álláspontjában volt igazság, de volt igazságtalanság is. Jól meglátta az irodalmi színvonal általános hanyatlását, de nem látta meg, hogy ez a virágkor természetes reakciója, az alkotó erő időszakai elernyedése, ezenfelül egy az elváltozás állapotában levő társadalom szellemi tájékozatlanságának és kifor-

ratlanságának, egy lényegében átmeneti kornak szükségszerű velejárója. A régi Magyarország, melyben Gyulai felnőtt s jól érezte magát, már letűnőben, az új Magyarország még alakulóban volt."

Még néhány szót Gyulai tanári munkásságáról.

Gyulai egyetemi előadásaiiban nem arra törekedett, hogy a magyar irodalom teljes fejlődésrajzát adja. A magyar középkor anyaga nem foglalkoztatta, a XVI. század íróinak munkásságáról van néhány igen értékes és találó megállapítása (pl. Zrínyi epikai munkásságáról, a protestáns líra tartalmi problémáiról stb.), de érdeklődésének központjában mindig a XIX. század irodalma áll. Előadásaiiban a részletkutatás fontosságát hangoztatja, és példát adott e részletmunkák módszeres és tudományos megvalósítására.

Értekes mozzanat előadói munkásságában a műfajelmélet kérdéseinek alapos és önálló vizsgálata.

Gyulai pozitív tulajdonságai ellenére - kerékkötője lett a kiegyezés utáni kor irodalmi élete kibontakozásának. Idegenkedése a városi irodalomtól, az epigonizmus elleni harc mellett az epigon-irodalom méltányolása és végül irodalomszemléletének uralkodó volta és nagy táborra - mely ugyanazzal az értetlenséggel közeledett a modern irodalom jelenségeihez, mint Gyulai is - hosszú időre meghatározta a magyar irodalom fejlődésének irányvonalát.

A magyar irodalom kettéválásának folyamata még az ő működése idejében megindult; a konzervatív és a modern irodalom áll most egymással szemben és állandó harcban egészen Adyig.

A 67-es kiegyezés korának irodalmi "akadémizmusa" és "társadalmi elmaradottságunk kritikátlan dicsőítése" - ezek a negatív eredményei Gyulai működésének.

S ezeknek a meghaladott szempontoknak a felszámolása egyben irodalomtörténészeink mindmáig időszerű feladatát jelenti.

4.

"A magyar szellem története és hősei: nemzeti erősségünk és iskolánk" - így ír Beöthy Zsolt *A Magyar Irodalom Története* c. munka előszavában, és ez a gondolata egy egész nemzedék jelszavává lett a 80-as évektől a századfordulóig az irodalomtörténeti kutatás területén. Ez a nemzedék lett megfogalmazója a nemzeti romantika modernebb változatának, és segítette elő a magyar imperializmus tetszetős ideológiájának alkalmazását az irodalmi jelenségek vizsgálatában.

A "volgai lovas" alakjának felidézése és az "örök magyar nemzet" problémáinak tudománytalan és patetikus szemlélete - megvilágítja nemcsak Beöthy álláspontját a magyar szellemi élet kérdéseinek megítélésében, hanem fényt vet tudományos életünk válságaira is a milleniumi időszakban.

Beöthy éppen 1896-ban adja ki *A magyar irodalom kistükre* c. munkáját, mely legtisztábban örökíti meg irodalomtörténeti és esztétikai szemléletének leglényegesebb vonásait. E műve előszavában írja:

"Az ősidők homályából egy lovas ember bontakozik ki szemeink előtt, amint a volgamelléki pusztán nyugodtan áll és figyel. Hegyes kucsmájában, párduckacagányában izmos dereka mintha oda volna nőve apró lovához. Sas-szemeivel végigtekint a végtelennek tetsző síkon, melynek minden pontját élesen megvilágítja a nap korongja. Nyugodt; nem fél és nem képzelődik; csak az tartozik rá, amit lát; s a messze pusztai képeken és erős világításban edzett szeme mindent világosan lát, amit emberi szem egy pontról láthat."

Beöthy szerint, a magyarság ennek a volgai lovasnak "lelkítípusát" képviseli az európai népek között mindmáig, és ez a "töretlen" és hatalmas "nemzeti géniusz" lenyűgözi az idegent és magyarrá teszi a Magyarországon élő nem-magyart is (!).

Ennek a sajátos irodalomszemléletnek, mely minden irodalmi művet a nemzeti szellem művészi megnyilatkozásának tekint, megvolt a maga értékelési szempontja, rendszere és feldolgozási módja is. Beöthy műveiben végigkísérhetjük ennek a módszernek kialakulását és rámutathatunk alapvető fogyatékoságaira.

Beöthy Zsolt (1848-1922) Toldy Ferenc és Gyulai tanítványa volt. Huszonnyolc éves korában már tagja a Kisfaludy-Társaságnak, majd később titkára. Korán lesz tagja a Magyar Tudományos Akadémiának is. Később egyetemi magántanár, 1886-tól kezdve pedig az esztétika rendes tanára a budapesti egyetemen. Beöthy nem indul irodalomtörténésznek – elsősorban művészettörténeti és esztétikai problémák érdeklik. Erdélyi alapján közeledett a hegeli esztétikához, de nem nagy eredménnyel. Példaképe mindvégig Gyulai Pál volt, akiről megjegyzi:

"Amint a francia klasszicizmus szelleme talán legtisztábban Boileauból sugárzik felénk: a mi irodalmunk legfényesebb korának lelke minden vonatkozásában, egész teljességében Gyulai Pálból, a kritikusból, a költőből és tudósból szól hozzánk."

Első jelentősebb munkája irodalomtörténeti szakmunka, mely *A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése* címen jelent meg 1877-79-ben. Művét tankönyvnek szánta. "Több felől hallottam panaszt" – írja előszavában, – "hogy irodalmunk nem igen bővelkedik oly munkákban, melyek a magyar irodalomtörténet tanítására alkalmasak. Amink van: egy érdemes tudományos munka, mely a tanulónak nehéz is, száraz is; vagy silány vázlat, mely létrejöttét sem a tudomány és irodalom szeretetének, sem a szellemi tulajdon tiszteletének nem köszöni. Könyvemet az az igyekezet szülte, hogy igazán az ifjúságnak való irodalomtörténetet adjak."

Beöthy Toldy eredményeit használja fel művében, és csak részben végez önálló forrás- és adatkutatást. Periodizációjában is Toldyt követi; csupán a hanyatlás korát nevezi nemzetietlen kornak, a klasszicizmus kor határát 1820-ig tágitja, a nemzeties költészet korát pedig Kisfaludy Károly fellépésével nyitja meg.

Irodalomtörténetében jelentős helyet szánt a művelődéstörténeti mozzanatoknak és az írói életrajzoknak. Ezt az álláspontját, mely nemcsak tudományos felfogását, hanem pedagógiai nézeteit is feltárja, előszavában így indokolja meg: "A magyar irodalomtörténetírás örökérdemű úttörőjének,

Toldy Ferencnek, kézikönyve óta divatba jött nálunk az életrajzi adatoknak az irodalomtörténetből való teljes kiszakítása. Véleményem szerint mind a tanítás, mind a tudomány szempontjából helytelenül. Míg a tanítás sikerét kétségkívül növelik a növendék képzeletét, érdeklődését erősebben foglalkoztató magánéleti adalékok; másfelől bizonyos, hogy minden írói fejlődésére egyenlő súllyal folynak be kora és magánviszonyai. Az esztétika kodexén kívül e kettős alapra van szüksége ítéletünk biztosságának és elfogulatlanságának. Petőfi költészetét ép oly kevésbé értheti meg az életíró lenéző bíráló, mint akár Kazinczyét."

Ebben a művében rögzíti le Beöthy azt a felfogását is, mely szerint az irodalom lényegében a nemzeti szellem megnyilatkozásának művészi formája. Sőt, még tovább is megy, amikor úgy nyilatkozik, hogy az irodalom nemcsak visszatükrözője a nemzeti szellem fejlődésének, hanem a nemzeti jellemvonások fenntartója is. Vonatkozik ez elsősorban a költészetre, mely Beöthy meggyőződése szerint a magyar nemzet fennmaradását szolgálta. Az irodalomnak, különösen a költészetnek ez a túlbecsülése munkásságának későbbi fázisában is fel-felbukkan.

Egyik ilyen megállapítása az irodalom nemzeti jellegére vonatkozik. A magyar irodalom a kezdetétől egészen máig – állapítja meg Beöthy – mindig nemzeti irodalom volt. Noha a műveltség színvonala koronként ingadozott, az irodalom minden időben támogatta a nemzeti érzést, és szolgálta a nemzeti fennmaradást. Olyan korszakban, amikor az idegen forma tért hódított költészetünkben, a szellem, a tartalom mindig nemzeti. Példának felhossa a középkori krónika-irodalmat, mely formájában latin, illetve francia és német műfaji tulajdonságokat tartalmaz, de szellemében mindig nemzeti marad; vagy felidézve a magyar irodalom helyzetét Kazinczy fellépése idején, megállapítja, hogy a forma itt is idegen, de a tartalom és a szellem lényegében itt is magyar volt.

"Irodalmunk története a közös emberi műveltség fejlődéséhez való viszonyunknak s egyszersmind nemzeti fejlődésünknek története" – állapítja meg egy helyen, s ebből az alaptételből kiindulva határozza meg az irodalomtörténet módszerét is. Így nyilatkozik:

"Az irodalmat a nemzeti szellem kifejezésének tekintvén: mibenlétének, kibváló jelenségeinek, váltakozó irányainak, egész történeti fejlődésének megértésére mindenekelőtt figyelemmel kell lennünk azokra a mozzanatokra, melyek a *nemzeti lélekre* alakítóan folytak be."

Beöthy abban a korban élt, amikor a magyar múlt kritikátlan eszményítése általánossá vált a magyar uralkodóosztály közéleti tevékenységében. "Egész lelkével kora eszme- és érzésvilágában élt, irodalmunk múltjába is belevitte a pathetikus szemléletet, a múltjában is önmagát ünneplő magyar ember áhítatos magatartását" – állapítja meg róla igen találóan Schöpplin, majd hozzáfűzi: "Kiindulópontja és szüntelen hangoztatott jelszava az irodalom nemzeti jellege. Ezt nem határolja körül pontosan, de gondolatmenetéből kiérezhető, hogy irodalmunk klasszikus korának szellemében, más szóval *a vezető középosztály világnézetének és lelkiállapotának* kifejeződését az irodalomban... Egy régebbi állapotot szeretett volna megrögzíteni, nem véve figyelembe, hogy a

nemzet Arany János kora óta összetételében mekkorát változott, társadalmi viszonyai átalakultak és a magyar ember más lélektani hatások alá került, mint apái, a magyar költőnek mások az élményei és ennél fogva a lelki reakciója is más, mint a századközép költőié."

Beöthynek egyik értékesebb munkája *A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban* címen látott napvilágot 1886-87-ben. Ez a kétkötetes munkája befejezetlen maradt. A regény-műfajnak elméleti tisztázására vállalkozott itt, és felvetette az egyes, világirodalomban ismert műfajtypusok és a magyar regényirodalomban jelentkező kísérletek közötti összefüggést. Beöthy ebben a művében feldolgozta az 1526-tól 1800-ig megjelenő magyar széppróza teljes anyagát, és itt, még Katona Lajos előtt, részletesen kifejtette a középkori magyar kódex-irodalom jelentőségét a magyar széppróza fejlődésében. Nemcsak fejlődéstörténeti rajzot ad – egy irodalmi részletkérdés alapos mono-gráfiáját, hanem a stílus, a nyelv és a műfaj szempontjából is elemzés alá veszi a problémát. E művében veti fel először azt a kérdést irodalomtudományunkban, hogy vajon az egyes műfajok megjelenése társadalmi szükséglet alapján jön létre, vagy csupán külföldi ösztönző példák nyomán. Beöthy mind a két tényező szerepére és közreműködésére utal a magyar széppróza megteremtésében.

Beöthy Zsolt szerkesztésében jelent meg *A Magyar Irodalom Története* c. kétkötetes munka, melyet gazdag illusztrációs anyaga miatt "képes"-nek is nevez az irodalmi közvélemény. Ez a munka negyvenegy tudós közreműködésével készült 1893-95 között. A mű a maga korában, de később is, a magyar irodalom egyik legismertebb és legerjedtebb irodalomtörténeti forrásműve volt. Reprezentatív alkotásnak készült, de kizárólag a technikai kivitele, a gazdag és ritka képanyag, valamint az értékes hasonmás-lapok miatt érdemel ma figyelmet. *A Képes Irodalomtörténet* egyik legnagyobb fogatékosságát a szerkesztés elveiben kell keresnünk.

Periodizációja a Beöthy-féle korszakosítás alapján készült. Korszakfelosztása a következő: 1) Mondák és kódexek kora (Középkor és renaissance) – 1526-ig; 2) Protestáns kor. Antireformáció kora. Nemzetietlen kor (A vallási és nemzeti harcok kora) – 1526-1772-ig. 3) Az irodalmi megújulás kora – 1772-1820-ig. 4) A nemzeti irodalom kifejlődése. Reform-kor – 1820-1849-ig. 5) A magyar irodalom szabadságharcunk lezajlása után – 1849-től.

A közreműködő tudósok önálló tanulmányokkal szerepelnek a kötetben, egy-egy részletkérdés feldolgozását adva. A szerkesztés fogatékossága főleg abban nyilvánul meg, hogy a szerkesztő mindegyik cikkíró tanulmányát teljes egészében közli, tekintet nélkül az előtte álló fejezet megállapításaira, és nem véve figyelembe a következő cikk állításait sem. Ez eredményezi az állandó ismétléseket egy-egy fejezeten belül; egységes szemléletet, azonos módszert és megközelítően egyező értékelési elveket és szempontokat nem találunk e kétkötetes munkában. Természetesen mindez távolról sem jelenti, hogy a kötet nem tartalmaz értékes tanulmányokat a magyar irodalom kérdéseiről. Mint különálló tanulmány megkülönböztetett figyelmet érdemel Horváth Cyrill értekezése középkori költészetünkről, Kardos Albert két cikke a protestáns irodalom problémáiról, Négyesy László néhány tanulmánya, Riedl

Frigyes Petőfi Sándorral foglalkozó írása, valamint Gyulai Pál kissé kivonatossan megírt tanulmánya Kemény Zsigmondról.

A *Képes Irodalomtörténet* és az előbbi irodalomtörténeti tankönyv alapján Beöthy alapjában véve egyik megformálója volt a századvég és a századforduló irodalmi közvéleményének. "Ő lett a Tisza-kornak hivatalos kritikusa, szava, kivált mióta Gyulain erősen mutatkoztak az elöregedés jelei, döntő volt az irodalom legfőbb szervezeteiben. Tanítása a kor politikai világgképét vitte át irodalmi síkra, erős politikai mellékszöngéi voltak s a magyar emberek legnagyobb része csak a politikán át tudta megközelíteni az irodalmat" – írja róla Schöpflin.

Beöthy az irodalmi konzervativizmus egyik megtestesítője a századforduló idején. Idegenül és ellenségesen áll szemben az élő irodalom problémáival, és a modern magyar költészetről csak mint "kozmpolita" költészetről nyilatkozik, mely a nemzeti szellemtől tartalmában és formájában egyaránt idegen. Kézírtos könyvecskéjébe a következőket jegyezte fel a modern költészet körüli harcokkal és Adyval kapcsolatban:

"Miért nem írok a futurista költőkről, Adyról és társairól? Ezeket csak kétféleképpen lehet tárgyalni: humorosan vagy patologicce. Én pedig sem humorista, sem pszichiáter nem vagyok."

Beöthy iskolát alapított az irodalomtörténeti szakmunkák nyelvezete tekintetében is. Fellengzős, patetikus előadásmodora, mondatszövéseinek keresettségé, stílusának szónokiassága és a mértékhiány a jelzők halmozásában – mindez együttvéve egy olyan frazeológiát jelent, melynek ismerete és kötelező használata később általánossá lett a magyar irodalmi közvéleményben. Voltak kérdések, melyekről csak frázisok iormájában tudott nyilatkozni a Beöthy-féle iskola, és az írók értékelésében a "nagy" melléknév fokozásán nem tudott túljutni. Ez a csillogó, frázisokban tobzódó forma egyúttal hű kifejezője volt annak az "úri" világszemléletnek, mely végigvonul Beöthy Zsolt egész irodalmi és közéleti ténykedésén.

5.

Beöthy kortársai között már megtaláljuk az irodalmi ellenzék képviselőit, de megjelenik már az új tudományos irányzat is, mely a tények vizsgálatát helyezi szembe a frázisokkal és a tudományos "konstrukciók"-kal.

Zilahy Károly (1838-1864) a szabadságharc utáni korban, a 60-as években lép fel, mint a hivatalos irodalmi irány ellenzékének egyik képviselője. Elsősorban a kritika érdeklő, és mint kritikus Gyulai ellenlábasa. Korának majd minden folyóiratában megtaláljuk cikkeit és tanulmányait; különösen Arany János *Koszorújának* szorgalmas munkatársa. Zilahy értekezéseiben a hivatalos irodalommal és a hivatalos irodalom esztétikai álláspontjával szembeállva hangoztatja az irodalmi élet függetlenségének szükségét. A párt-szemponatok felülkerekedése irodalmunkban, különösen pedig a hivatalos irodalom fórumaiban, szükségszerűen háttérbe szorította azokat az írókat,

akik nem ismerték el az irányító irodalom elveit, és akik vonakodtak elismerni néhány irodalmi "vezér" egyeduralmának indokoltságát. Zilahy szerint ez a nem hivatalos irodalom, tartalomban és formában is, messze felette áll az elismert és méltányolt "hivatalos" irodalomnak. Az a harc, melyet Zilahy Gyulával szemben vívott meg, napfényre hozta a két tábor irodalmi nézeteinek elvi ellentéteit is.

Az egyik legfontosabb elvi kérdés Zilahy számára, Arany és Petőfi helyes értékelésén túl, a magyar költészet tartalmi és formai elemeinek és nemzeti jellegének helyes megítélése volt; Zilahy Aranyt elsősorban eposz-költőnek tartja, aki lírájában jóval erőteljesebb műveket alkotott, mint akár Vajda János másod- vagy harmadrangú versei. Vajdát tekinti Petőfi után a legnagyobb magyar lírikusnak, aki költészetében képes volt a megváltozott társadalmi viszonyokból következő érzelmeket és hangulatokat hűen kifejezni. Vajda költészetében már nyomait találjuk annak a törekvésnek is, hogy Petőfi és Arany költészetének eszményeivel szakítva, új kifejezési formában új tartalmat örökítsen meg.

Zilahy Károly cikkei, értekezései és tanulmányai mellett, melyek elszórtan és különböző folyóiratokban láttak napvilágot (halála után Dömötör János gyűjti egybe és adja ki őket *Zilahy Károly munkái* címen, Pest 1866), külön kell megemlékeznünk tanulmánykötetéről, melyet *Petőfi Sándor életrajza* címen jelentetett meg halála évében, 1864-ben. Gyulai tanulmányai után ez az első jelentősebb kísérlet Petőfi munkásságának méltatására, mégpedig Gyulai művétől eltérő formában – írói életrajz alakjában. Zilahy az első Petőfi-kutató, akinek ez a másfél száz oldalt kitevő munkája rendkívül értékes dokumentációs anyagot tartalmaz. Petőfi életét és költői fejlődését nyomon követve, Zilahy nem elégszik meg a pusztán adatközléssel és a versek szövegeinek elemzésével, hanem szerencsés kézzel gyűjti egybe mindazokat az adatokat, melyek a korabeli közéletre, irodalmi életre vonatkoznak, nem feledkezve meg végül Petőfi költészetének átfogó értékeléséről sem. Már bevezetőjében utal arra a szerepre, melyet Petőfi költészete a magyar irodalom fejlődésében betölt, és ezt, Arany-ellenzékiiségére jellemzően, így fogalmazza meg: "Ő volt az első magyar költő, ki egyenesen népe érzelemlámpájából merített s kinek hangja épen ezért közvetlenül utat talált a nemzet szívébe. S noha Petőfi és Arany költészete között – legalább 'Toldi' megjelenése idejéig első közösség nem igen mutatkozik, de igenis külső összefüggés, amennyiben a levegőt Arany számára ő tette fogékonnyá s hatásának útját ő egyengette meg."

Petőfi értékelésében, különösen forradalmi költészetének elemzésében, Zilahy sem mentes az egyoldalúságtól. Szerinte: "Petőfivel a magyar az egyesek közt a forradalomban legtöbbet veszített; nemcsak azért, mivel a csatáknak áldozata lett, hanem mert a *tárogató harsogtatásával és a kard forgatásával lantasköltői culminációjának két legszebb évét kellett tékoznia* (kiemelés tőlem – B. Sz. Gy.). A forradalom és szabadságharc idején keletkezett versei közül száz között alig lelünk egyet-kettőt, mi Petőfinek azelőtti nyugodtabb hangú és tárgyú költeményeivel vetekednék, s a mi vetekedik, az is a genrebe és a csendes hangulatba játszó közt akad, például az apjáról írt 'Öreg zászló-tartó'. Március után szerzett művei közt tán ez a legszebb."

Művének külön értéke a dokumentációs anyag bősége és hitelessége. Itt csak a legérdekesebb anyagra utalok: a követválasztással foglalkozó levele, mely a *Pesti Hirlap*ban is megjelent; Vörösmartyval történt polémiájának anyaga; dokumentumok és szemtanúk adatai, melyek megvilágítják Mészáros és Klapka tábornokhoz való viszonyát; adatok haláláról stb.

Zilahy egészen fiatalon halt meg, és csak töredékes életművet hagyott hátra. Hatása azonban így is jelentős volt. Az irodalmi ellenzék hosszú időn át, még halála után is, vezéréként tisztelte, kritikai kiállása és bátor, elfogulatlan és harcos magatartása példaként állott a fiatal kritikus nemzedék előtt.

Ez az irodalmi ellenzék alakítja majd meg a "hivatalos" és elismert írók szervezetével, a Kisfaludy-Társasággal szemben a Petőfi-Társaságot.

*

Bodnár Zsigmond (1839-1907) sorsa sokban hasonlít Zilahy pályafutásához.

A magyar irodalom története c. főművét füzetek alakjában jelentette meg 1891-1893-ig. Mindössze két kötete jelent meg, a harmadik kötet félbe maradt. Bodnár filozófiai szemléletére és irodalmi nézeteire a német tudományos élet, elsősorban Hegel hatott. Még tanulmányai alatt megismerkedik az angol és a francia tudománnyal és magáévá teszi Comte és Taine eszméit, főleg az utóbbi esztétikai nézeteit.

Irodalomtörténetét teljesen új szempontok alapján szerkeszti meg, és bevezetőjében részletesen kifejti elméletét. Szerinte a szellemi élet minden produktuma, így az irodalmi-művek is, annak az eszmeerőnek megnyilatkozási formái, melynek csírái ott élnek minden emberben. Ez az eszmeerő más-más módon jut kifejezésre az egyes nemzetek művészetében és irodalmában. Ami közös vonás minden nép szellemi életében, az a hullámozás a szellemi élet fejlődésében, illetve az akció és a reakció váltakozása. Az akció korszaka hívja életre az új, ismeretlen, forradalmi és nemzetek feletti eszméket, míg a reakció korszaka a nemzeti szellem felülkerekedését, a hagyományok megbecsülését és minden esetben a konzervatív szellem győzelmét jelenti. Mindkét kor meghatározott irodalmi műfajok felülkerekedését eredményezi – így az akció korának az uralkodó műfaja a líra lesz, míg a reakció korának az eposz és a dráma. Ezt az elméletét alkalmazza a magyar irodalom anyagára, és feldolgozásában az irodalmi jelenségek önkényes meghatározásának egész sorát találjuk. "Oly művet akartam írni, mely kimutatja, hogy milyen szabályszerűség uralkodik az erkölcsi világban, bebizonyítja, hogy a nyelv, a vers, a költői műfajok stb., bizonyos időkhöz és fejlődéshez vannak kötve, a költő, az író, a szónok, a művész csak kora eszméinek és érzelmeinek tolmácsa" – írja Bodnár, de a szellemi élet jelenségeit az "eszmeerő" hatása alapján nem tudja elfogadhatóan megmagyarázni. Bodnár teljesen félreismeri az anyagi és szellemi élet közötti összefüggést, és a társadalmi erők és viszonyok változásában is az "eszmeerő" megnyilatkozásának egyik fajtáját látja.

Bodnár teljesen önállóan fogott hozzá a magyar irodalom anyagának összegyűjtéséhez és a maga szempontjainak alkalmazásával – az anyag rendezéséhez is. Ez a rendszerező munka tárja fel előttünk elméletének tarthatatlanságát is. Bodnár részletesen a magyar irodalom periódusainak csupán néhány fejezetét tárgyalja, főképpen azokat, melyek alkalmasak, irodalmi anyaguknál fogva, elméletének igazolására, de ezzel szemben szűkszavúan, leegyszerűsítve és kellő elmélyedés nélkül tárja eléink az elméletének igazolására kevésbé használható fejezeteket. Így teljesen vázlatyszerűen tárgyalja a középkort, igen alaposan és részletesen a XVI. és XVII. század irodalmát, felületesen a XVII. sz. irodalmi eredményeit, míg a XIX. század anyagát csak vázlatosan dolgozza fel, és itt szakítja meg további vizsgálatát.

Bodnár műve csupán néhány részletében – ott, ahol az irodalom ritka és addig ismeretlen szövegeiről értekezik és tesz értékes megállapításokat – jelent komolyabb hozzájárulást a magyar irodalom kérdéseinek tisztázásához. Egyébként elmélete csupán egyéni kísérletnek tekinthető, és tetszetős alaptétele ellenére sem tud megközelítően is helyes képet teremteni a szellemi élet megnyilatkozásainak elvi kérdéseiben.

6.

A múlt század 70-es éveitől kezdve a századfordulóig, párhuzamosan az előbbi törekvésekkel a magyar irodalomtudomány területén, sőt gyakran azok eredményeként, jelentős fejlődést észlelhetünk a magyar filológia, történet- és irodalomtörténet-tudomány terén. A fellendülési időszak első megnyilatkozását a különböző tudományos társaságok megalakulása jelenti. Ezek a szervezetek alapítják meg az egyes tudományok szakközleményeit, folyóiratait.

A magyar tudományos folyóiratok közül csak a legfontosabbakkal foglalkozunk, elsősorban azokkal, melyek az irodalomtörténeti kérdések feldolgozásában is jelentős szerepet töltenek be.

A Magyar Történelmi Társulat 1867-ben indítja el folyóiratát a *Századokat*; tíz évvel később az Akadémia támogatásával jelenik meg a budapesti Philológiai Társaság közlönye, az *Egyetemes Philológiai Közöny*. Nyelvészeti folyóirat kettő is van: a *Nyelvtudományi Közlemények*, melyet 1862-ben alapítottak és a Szarvas Gábor szerkesztésében 1873-ban meginduló *Magyar Nyelvőr*. Irodalomtörténeti folyóiratunk azonban elég későn lát napvilágot, 1891-ben, *Irodalomtörténeti Közlemények* címen. Irodalomtörténeti vonatkozású anyagot közöl még az *Egyetemes Philológiai Közöny* is, valamint a Gyulai Pál szerkesztésében megjelenő *Budapesti Szemle*. Figyelmet érdemel az Abafi Aigner Lajos szerkesztésében és kiadásában megjelenő *Figyelő*, melynek első száma 1876-ban jelent meg. A tudományos folyóiratok nem kis mértékben segítették elő az irodalomtudomány fellendülését, és eredményesen siettettek, a szakkérdések tisztázása és a részletkérdések megoldása mellett, az elvi szempontok kialakítását is tudományos életünkben.

Különösen a 90-es évek termése igen gazdag irodalomtörténeti forrás-

művekben. Ez a kor valóban határkövet jelent a magyar irodalomtörténeti kutatások terén; olyan művek jelennek meg, melyek nélkül komoly munka ezen a téren el sem képzelhető. Elsősorban a szövegkiadásra gondolunk. **Volf György** (1843-1897) 1874-1890 között adja ki a kódexirodalom legfontosabb forrásmunkáját, a tizennégy kötetes *Magyar Nyelvenléktár* c. sorozatot, mely a középkori kézíratos szövegeinknek rendkívül gondos átirását tartalmazza, és megbízható kritikai kiadását jelenti. A középkori irodalom és a magyar nyelv tanulmányozása e kiadás által vált hozzáférhetővé tudósaink számára. A középkori magyar irodalom műfajainak, stílusának és verselésének tanulmányozását is nagy mértékben megkönnyítette ez a vállalkozás. Nem kisebb értékű Szilády Áron (1837-1922) szövegkiadói tevékenysége sem. A *Régi Magyar Költők Tára* c. sorozatában a középkor és a XVI. század verses emlékeinek mintakiadását adta. A magyar vers történeti fejlődését ismereni és ismertetni, a protestáns kor gazdag lírai és epikai alkotásait szemléltetni Sziládynek említett műve nélkül aligha lehet. Noha szövegei megbízhatóak, kommentárjai már kissé elavultak, és nem egy ízben ellentétben állnak az újabb kutatás eredményeivel. Szilády jelenteti meg az első nagyobb tanulmányt Temesvári Pelbártról, és ő adja ki Balassi Bálint verseit a Radvánszky kódex anyaga alapján. Nagy jelentőségű munkái a hasonmás (faksimile) kiadások Komjáti Benedek, Telegi Miklós, Szegedi Gergely, Pesti Mizsér Gábor és Dévai Bíró Mátyás műveiből. Ő adta ki a *Sermones dominicales* című, XV. századból származó latin kódexet, mely magyar glosszáival jelentős értéket képvisel, és Péchi Simon szombatos költő *Psalteriumát*. Egyéniségéről a következőket állapítja meg Horváth János: "Szaktudományunk történetében Szilády Áron az első nagyarányú specialista. Eljárása módszeres, de módszere nem eltanult sablon, hanem egy erős elme egyéni alkalmazkodása a maga által kitűzött feladat kívánalmaihoz. Nem mesterember, hanem önálló, hatalmas tudós egyéniség..." A 90-es években kezdi meg id. **Szinnyei József** (1830-1913) annak a nagy jelentőségű írói életrajzgyűjteménynek és bibliográfiai adatgyűjteménynek a kiadását *Magyar írók élete és munkái* címen, mely közel harmincezer magyar író munkásságát és életrajzi adatait tartalmazza. Ez a tizennégy kötetes munka nélkülözhetetlen forrásműve irodalomtörténeteszeinknek. Szinnyei kiadta ezenkívül a *Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertoriumát*, mely közli a magyar folyóiratirodalomban megjelent tanulmányok és cikkek teljes címjegyzékét. Szinnyei mellett **Szabó Károly**-t (1824-1890) kell megemlítenünk, aki *Régi Magyar Könyvtár* c. munkájával a magyar bibliográfiai irodalmat alapozta meg. Két kötetben, 1879-1885 között, kiadta az 1711-ig megjelent hazai és külföldi magyar nyelvű és nemmagyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti elírását és tudományos címjegyzékét. Ezt a két kötetet egészíti ki a harmadik kötet, melyet **Hel-lebrant Árpád** (1855-1925) közreműködésével szerkesztett. Ez a munka a magyar szerzők külföldön megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványainak könyvészeti adatait tartalmazza. Szabó Károly másik jelentős vállalkozása *Magyarország történetének forrásai* címen jelent meg 1860-1864-ben. Négy kötetben adta közre Anonymus, Rogerius, Kézai Simon krónikáinak, valamint az Árpád-kori latin nyelvű legendáknak sikerült fordításait. A

könyvészettel foglalkozó tudósaink közül még **Petrik Géza**-t (1845-1925) említjük meg, aki a négykötetes *Magyarország bibliográphiája* 1712-1860 (megjelent 1887-1897 között), valamint az ötkötetes *Magyar könyvészet* c. munkáival (az utóbbi a magyar könyvek címeinek jegyzékét egészen 1910-ig tartalmazza) folytatója lett annak a nagy műnek, melynek első úttörő művelője Szabó Károly volt. Itt kell megemlékeznünk **Heinrich Gusztáv** (1845-1922) szövegkiadásairól és kiadványsorozatairól is, míg Heinrich egyénisége és a magyar irodalomtudományban betöltött szerepe külön fejezet anyagát képezi. Heinrich elindítója lett a *Régi Magyar Könyvtár* c. sorozatnak, mely a régi magyar irodalom ismeretlen, ritka kéziratának és nyomtatványainak megjelenítését és újrakiadását tette lehetővé. A *Régi Magyar Könyvtár* kiadványai élvonalbeli szakemberek közreműködésével jelentek meg; a szövegek mintakiadása mellett, igen jelentős hozzájárulást jelentettek fejlődő és most már kibontakozó irodalomtudományunk számára a bevezető tanulmányok, valamint a jegyzetek anyaga, mely nem egy ízben részletesen foglalkozik az alapszöveg variánsainak bemutatásával. Heltai, Magyarai, Bessenyei, Földi, Kazinczy, Szentjóni stb. művei mellett itt találjuk a XVII. század protestáns iskoladráma érdekes gyűjteményét, *Ponciánus históriájának*, a *Gesta Romanorum*-nak stb. teljes anyagát. Heinrich alapítja meg és szerkeszti az *Olcsó Könyvtár* c. sorozatot is, melynek kiadványai között a hézagpótló munkák egész sorát fedezhetjük fel. Heinrich adja ki ebben a sorozatban Mészáros Ignác *Kartigánját*, az első magyar regény teljes szövegét bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva; itt jelentek meg Faludi és Amade versei, Ráday Gedeon összes művei, és e sorozat kiadványai között megtaláljuk az európai jeles írókról szóló tanulmányokat is. Heinrich volt a kezdeményezője az *Egyetemes Irodalomtörténet* kiadásának, és annak kivitelezésében tevékenyen vett részt. Nagyarányú munkaterve összhangban van azzal a nagy átalakulással, mely a magyar irodalomtörténet-tudomány terén való fellépésével következett be. A pozitívizmus mint a szellemtudományi megnyilatkozások elemzésének megbízható módszere az ő fellépésével lesz közismertté, és az ő példamutatása alapján hódít újabb híveket irodalomtudományunk számára.

Befejezésül még **Abafi Lajos** (1840-1909) és **Váczy János** (1859-1918) munkásságára utalunk; az előbbi a *Magyar könyvesház* és a *Nemzeti Könyvtár* c. kiadványsorozatával tette lehetővé a ritkaságszámba menő szövegek népszerűsítését, míg az utóbbi, 1890-1911 között, huszonegy kötetben tette közzé Kazinczy Ferenc nagy jelentőségű irodalmi levelezését.

Mindezek a művek lényegesen siettették a magyar irodalomtudomány nagyarányú fellendülését és kibontakozását a századforduló idején.

7.

A 19. század 80-as és 90-es éveiben a magyar irodalomtudomány egyik vezető egyénisége **Heinrich Gusztáv** (1845-1922) volt. Heinrich egyetemi tanulmányait Lipcsében és Drezdában végezte, és ott ismerkedett meg a

pozitivisták irányzatával. A pozitivisták irányzat módszere a természettudomány terén már ekkor diadalmaskodott, és most kezd egyre nagyobb mértékben hódítani az irodalomtudományban és a filológiában is. A forráskutatás, az összehasonlító módszer alkalmazása, a kritikai eljárás a múlt eredményeinek vizsgálatában stb. – mindez lényegesen kihatott a tudományos kutatás eddigi gyakorlatára, megváltoztatta az értékelési rendszert, és ezzel egyidejűleg a jelentős tudományos megállapítások egész sorát teremtette meg.

Az adatgyűjtés fontossága, a szövegek megbízhatósága, minden állítás tudományos dokumentálása – olyan szempontok felvetését eredményezte irodalomtudományunkban, melyek ez ideig ismeretlenek voltak. A tényekhez való ragaszkodás szükségszerűen felszámolja a fikciókat, az egyéni konstrukciókat, és lényegében hadüzenetet jelent mindenfajta szubjektív önkényesség ellen. Heinrich szerepe az volt, hogy megindítsa irodalomtörténet-írásunkban a legendákkal való leszámolást. Az a beszéde, melyet 1877-ben a Philologiai Társaság ülésén mondott, bizonyítja, hogy határozottan és köntörfalazás nélkül lép fel tudósaink előtt. Beszédében a klasszikus, germán, román, majd a magyar filológiáról szólt, és az utóbbival kapcsolatban állapította meg:

"Az üres phrásis és az alaposabb képzettség nélkül szükölködő fecsegő esztétizálás irodalomtörténetírásunk főelemei. Fontos, nagy kérdések nincsenek megoldva, sőt, ami még nagyobb baj, még elő sem készítve. A halhatatlan érdemű Toldy Ferenc mindenütt és mindenben a szikla, melyre az újabbak építenek, – pedig ma már jól tudjuk, hogy Toldyra építeni valóban semmiben sem szabad. Egyik fő baja összes magyar filologiai munkásságunknak az u. n. nagyközönségre való folytonos tekintet: ez okozza amaz üres szövegek és esztelen szellemességeknek jó részét, melyekkel irodalomtörténeti dolgozatokban oly gyakran találkozunk. Pedig az egész szempont hamis, elavult."

Megjegyzésének befejező része főleg Beöthy és a Beöthy-féle iskola irodalomszemléletére és eredményeire vonatkozik, melynek káros hatását Heinrich idejekorán felismerte.

Heinrich nem a magyar irodalom tanszékén működik, mivel germanista, és azok a tudományos kérdések, melyekkel behatóbban foglalkozik – az összehasonlító irodalom kérdései. A pozitivisták tudományos szemléletnek megfelelően, Heinrich szorgalmazza a magyar forrásművek és szövegek kiadását, és megalapítója lesz a *Régi Magyar Könyvtár* című vállalatnak, mely az első ilyen jellegű publikációkat megjelentette. A kiadványok szövege az író kéziratán alapult minden esetben, tehát első szövegkritikai kiadásainkat is ez a sorozat képviseli. A kiadott szövegekhez bőséges jegyzetanyagot írnak a szerkesztők, melyekben részletesen foglalkoznak a gyanús szöveg helyekkel, javításokkal, és feltüntetik a meglévő variánsokat is. Ilyen apparátussal közeledve a magyar irodalom anyagához, számos olyan tévedés került napirendre, melyek megcáfolása lényegesen siettetette a magyar irodalomtudomány átalakulását, és eredményezte a pozitivisták módszer fokozatos térhódítását tudósainknál. Ez az új irányzat veszi vizsgálat alá a hun-magyar mondákat, a középkori gesta-irodalmunk külföldi forrásait, a Toldi-mondát, Dugonics regényeinek német mintáit, Csokonai költészetének sajátosságait stb. Valóban a

pozitívista irányzat irodalmunkban az illúziók egész sorát pusztította el és számolta fel. Másrészt, ez az irány tette szükségessé a részletkérdésekkel való alaposabb foglalkozást és néhány jelentős művet adott, mint pl. **Bayer József** (1851-1919) kétkötetes munkáját a magyar drámai irodalom, **Császár Elemér** (1874-1940) könyveit a magyar kritika és a magyar regény fejlődéséről. Ekkor írja értékes tudományos művét **Szinnyei Ferenc** (1875-1947) a magyar novella fejlődéséről, **Galamb Sándor** (1886-) az újabb magyar dráma problémáiról stb. Az írói életrajzok egész sorát találjuk itt: **Váczy János** (1859-1918) Berzsenyi és Tompa Mihály életrajzát adta, **Papp Ferenc** (1871-1943) Kemény Zsigmond és Gyulai Pál életével és munkásságával foglalkozik, **Zsigmond Ferenc** (1883-1949) Jókai, **Voinovits Géza** (1877-1952) pedig Arany életrajzával járult hozzá a magyar irodalom jelentős egyéniségeinek megismeréséhez. Ezek mellett több olyan mű jelenik meg, mely a részletkérdések megvilágítását célozza, mint pl. a külföldi irodalom hatása és visszhangja irodalmunkban, Shakespeare és a magyar irodalom, egy-egy irodalmi irányzat részletesebb elemzése stb. Mindezek a munkák részben már elavult, részben pedig olyan szempontok alapján készültek, melyek korántsem elégítik ki mai igényeinket és a tudományosság követelményeit. A művek szempontjai már elavultak, de ugyanekkor sok értékes gondolatot, módszertani kísérletet is találunk itt. A burzsoá tudomány eredményeivel és a burzsoá tudományos szemlélet korlátoltságával állunk itt szemben. Itt kell azonban leszögeznünk azt is, hogy ez a tudományos anyag képviseli és jelenti ma azt a forrást, ahonnan a marxista irodalomtudomány is meríthet. Ennek a kornak a kiadványai képezik az alapját annak a kutatómunkának, mely a magyar irodalom újraértékelési folyamatában a marxista irodalomtörténetesek részéről megindult.

Ez Heinrich kétségbevonhatatlan érdeme. Ő tört utat a tudományos filológia kialakítása felé, és nemzedékeket indított el a filológiai kutatás olyan területeire, melyek ő előtte járhatlanok és ismeretlenek voltak.

*

Heinrich kortársa **Katona Lajos** (1862-1910) az összehasonlító irodalom tanszékét a 90-es években nyerte el. Tanulmányait Heinrich mellett kezdte, később Berlinben folytatta, és itt került kapcsolatba a német tudományos folklór legjelentősebb képviselőjével, Schuchardttal. Néhány évet tölt Schuchardt mellett, és átveszi a folklór tudomány újabb kutatási módszerét. Később munkássága során is érdeklődése elsősorban a magyar folklórranyag vizsgálatára terjed ki.

Katona az első tudósunk, aki behatóbban foglalkozott a magyar népmesék típusaival, és megkísérelte felfektetni a magyar népmesék típusrajzát. Katona nem volt gyűjtő, hanem rendszerező. Kimutatta a magyar mesemotívumok különböző forrásait, és kutatta a kapcsolatot az európai és a magyar mesemotívumok között. A magyar népmese problémaköréből írt tanulmányai még ma is a legfontosabb forrásait jelentik a népmesekutatásnak irodalmunkban.

Alapos képzettsége, világirodalmi tájékozottsága tette lehetővé, hogy revízió alá vegye a magyar középkor irodalmi anyagát, és részletesen elemezze a magyar nyelvű kódex-anyag műfaji, stílisis, nyelvi és természetesen tartalmi sajátosságait. Katonát elsősorban a középkor legenda-anyaga foglalkoztatja; rávilágít a külföldi források szerepére, foglalkozik a motívum-rokonság problémájával, kimutatja az egyezéseket és eltéréseket legenda-irodalmunkban. Katona új világitásba helyezi a középkor irodalmi anyagát, és ezt a korszakot, a középkort, irodalmi fejlődésünk egyik legjelentékenyebb korának minősíti. Ennek a kornak irodalmi termékei tárják fel előttünk legmeggyőzőbben azt a küzdelmet, melyet íróink a magyar irodalom önállósodásáért folytattak, és végül kivívták a magyar irodalom függetlenségét nyelv és stílus terén. Katona szerint a középkor folyamán már kibontakozóban van egy irodalmi tudat, mely a XVI. század első évtizedeiben megteremti a sajátos magyar nemzeti irodalmat.

Katona Lajos az első tudósunk, aki a legendák vizsgálatában részletesen foglalkozott az apokrif irodalom hatásával, és rámutatott arra, hogy a középkori legenda-irodalmunk tulajdonképpen a magyar elbeszélő-próza alapvető sajátosságainak a kialakítását segítette elő. A *Teleki-kódex*ről szóló akadémiai értekezésben a következőket állapítja meg:

"Kolostori íróink, úgy látszik, kapva kaptak a középkori vallásos, vagy inkább csak épületes irodalom minél romantikusabb termékein... Ha mostoha körülmények-útját nem állják a szépen megindult fejlődésnek, nálunk is bizvást gazdagabb virágzásra jut a középkori regényes költészet vallásos ága. A kolostori írók ízlése, amennyire ez irodalom gyér emlékeiből ítélünk lehet, nagyon kedvezett e termékek megnövekedésének."

Majd alább, fontos ízléstörténeti sajátságok összefoglalását adva, megállapítja:

"Szent Elek legendája nem kevesebb, mint hat kódexünkben van meg. A Kazinczy-kódexben olvasható *Barlám és Jozafát* írója (értsd: másolója) kedves naivsággal vallja be, mint gyönyörködött ő maga a szép indiai regében. A Sándor-kódexbe egy Hrotsuitha-drámán kívül utat talált a *Tundal látomásá*nak egy drasztikus töredéke, mely a pisai Campo Santo legbizarrabb freskójára emlékeztet... Az Ehrenfeld-, Virginia-, és Simor-kódex a legrégebb *Ferenc-legendák* közül a színesebbeket válogatják ki; azokat, melyekben a leghívebben tükröződik a Poverello pantheista lelkének a Teremtőt és teremtményeit egy szerelembe ölelő rajongása... Pelbárt szárazabb scholasticus műveinek e magyar szemelvényein is szembeszökő az átdolgozó azon törekvése, hogy a nagy tárházból a legtarkább, legesillogóbb ékítményt vegyék át; kevesebbet törődnek a szilárdabb alapozással és a vaskos gerendákkal, a theologiai tudomány nehézkes apparátusával, amelyen e lengébb járulékok ott, ahonnan vették őket, inkább csak mellékes szerepet játszanak. A karácsonyi és husvéti prédikációk az apokrif evangéliumokat szólaltatják meg olyan részletek dolgában, amelyekről a kánoni könyvek a középkori ember csodákra éhes lelkének nem tudnak eleget mondani."

Rendkívül érdekes álláspontja volt Katonának az összehasonlító irodalomtörténet feladatairól. Szerinte nem az a célja ennek a tudományágnak, hogy

az írók és az irodalmak közötti hatást vizsgálja. Ez részletkérdés, és ennél jóval fontosabb feladat kimutatni, hogy milyen műfajok, milyen eszmék, milyen ízléstörekvések fejlődnek ki a külföldi minták nyomán irodalmunkban, és hogyan jutnak kifejezésre a fejlődés során a nemzeti sajátosságok. Milyen társadalmi feltételek szabják meg e fejlődés kereteit, és alakítják át az idegenből átvett mintákat hazai irodalmunk valóságos eredményeivé, hogyan lesznek tehát ezek a külföldi minták az új feltételek között nemcsak tartalmukban, hanem formájukban is nemzetiek.

Katona Lajos irodalmi tanulmányait Császár Elemér rendezte sajtó alá, és adta ki két kötetben 1912-ben.

8.

Péterfy Jenő (1850-1899) a magyar irodalmi kritika egyik legkimagaslóbb képviselője a 19. sz. második felében. Egyetemi tanulmányai után középiskolai tanár lesz, és egész élete végéig az marad. Megszerzi ugyan az egyetemi magántanári címet, előadást is hirdet Kazinczyról, de nem kelt fel érdeklődést. Pályafutását öngyilkossággal fejezi be.

Péterfy a magyar esszéirodalom egyik kiváló művelője. Esszéiben nemcsak a magyar irodalom problémáival foglalkozik, hanem a világirodalom kérdéseivel is; főleg a görög drámairodalom és az antik filozófiai kérdések foglalkoztatják. Összefoglaló irodalomtörténeti művet nem írt; a görög irodalom történetével éveken át foglalkozott, de csupán töredékeket hagyott maga után.

Péterfy a magyar irodalom jelenségeinek vizsgálatához új és érdekes szempontok alapján közeledik. Bizonyos vonatkozásában munkássága Gyulaira emlékeztet, vizsgálati eszközei azonban fejlettebbek, az európai hagyományok világosabban, pregnansabban jelentkeznek életművében. Az impresszionista kritika módszerét ő alkalmazza először irodalmunkban, és Taine nyomán megkísérli az összefüggéseket megrajzolni az ember, a mű és a környezet között. Legfőbb törekvése az, hogy egy-egy író fejlődésrajzát beleélés-sel tárja elénk, és a lélektani motívumok már jelentős szerepet játszanak nála a művek vizsgálatában.

1811-ben közli tanulmányait Eötvösről, Jókairól, Keményről. Eötvös írói fejlődését vizsgálva sorra veszi regényeit és mélyreható elemzéssel tárja fel Eötvös emberi és írói egyéniségének fejlődését. A *Karthauzi* főhősével kapcsolatban írja: "Emberi puhány... Semmi férfias büszkeség nem ébred a nyálkás emberben, a harag megváltó erejét nem ismeri; marad mi volt, érzékeny báb. Csak vágyai vannak, s nincsenek törekvései, élete nem fejlődik, de hamvad... Csonka lelke van: nincs akarata. Ilyenféle alakok hús helyett érzelmi csomókból rakodnak össze. Ily érzelmi csomók kölcsönös vonzásából és taszításából áll a Karthauzi élete." Megállapítja a regény szerkezeti és tartalmi fogyatékoságait, megjegyzi: "az öreg társadalommal nagyon fiatal ember áll szemben, kiben a költő még fiatalabb, a filozófus pedig legfiatalabb". Eötvös-tanulmányának egyik legértékesebb fejezete kétségtelenül *A falu jegyzőjéről*

szóló rész. Érdeklődésének homlokterében itt sem a regény áll, hanem az írója. Rendkívül találóan jellemzi Eötvös satírájának gyökereit, és Eötvös egyéniségének fejlődésén keresztül tárja fel azokat a változásokat, melyek szükségszerűen nyilatkoznak meg művében is. Összegezésében Eötvös egyéniségéről megállapítja, hogy "a költői hajlamok, az elmélkedő természet és a gondolati szigorúság harmóniája által válik ki irodalmunk nagy alakjai közül".

Jókairól írt tanulmányában szigorúbban s következetesebben száll szembe a Jókai-regény művészi engedményeivel, mint Gyulai. Az angol és francia realista regény képezi Péterfy mintáit, és bennük látja meg a lélektani ábrázolásnak nagyságát és erejét. Mindezt hiába keresi Jókainál. Az eszményítésnek, fantasztikusnak egészen különös keveredését találjuk a Jókai-regényekben. Az ember nem probléma Jókai előtt: egysíkúan ábrázolja az életet és benne az embert. Jókai elsősorban fabulátor. Péterfy szerint Jókainak legfőbb erénye a magyar típus ábrázolásában nyilatkozik meg, noha itt sem mentes a művészi és emberi korlátoltságoktól. Péterfy meglát még valamit Jókainál: az összefüggést Jókai regényeinek koncepciója és a népmese között, és egyik megállapításában utal arra, hogy "képzelmében ugyanaz a világnézet vert gyökeret, mely a néphit regéiben él". A másik megjegyzésében pedig már a Jókai-féle regénykoncepció ellentmondásait fedezi fel, az írói szándék és az ábrázolás realizuma közötti ellentmondást, megállapítva, hogy "a regény realiztikus légköre nem kedvező a tündéreknek".

Péterfy érdeklődése Kemény Zsigmond iránt azzal a realista írói szándékkal áll összefüggésben, mely Kemény műveiben megnyilatkozik és nyomom követhető. Kemény egyéniségét elemezve jut el műveinek alaposabb megismeréséig is. Kemény egyéniségéről írja:

"Kemény Zsigmond, mint minden eredetiség, egy kissé szfinkszerű... Az ilyen heves lélek, kit az élet, a körülmények, egyéni tulajdonságok magába visszazárnak, magába elzárnak, a fájdalom, a boncolgató önismeretre mintegy teremtve van." Majd életművét méltatva, megjegyzi:

"Kemény művei mindig hevült állapot, lelki erőlködés, bizonyos tekintetben kényszerűség és kényszerítés termékei; a kaotikus lélek tisztulásai. Keménynél a költészet igazi lelki szükség volt. Csonka élete a költészetben lett egészzé; ez nála az elfojtott belső félig kényszerű kitörése, az illuziótól búcsúzó ember ujjászületése."

Tanulmányai közül a fiatal Bajzáról írt művét említjük meg, melyben csakúgy, mint a megelőző írók értékelésében is, a lélektani elemzésnek jut döntő szerep. Így ír Bajzáról:

"Az érzelmesség korán éretté téve Bajzát, kora dér csapta meg kedélyét, öreg szemeket vet a rét virágaira, miket az egyvású fiúk futkározás közben pajzán gondtalansággal taposnak. Nem volt szenvedélyes ember, a másik nimmal hidegen állt szemközt, kedélyét a barátság érzete tartósan eltölti. A szerelem csak platonikus áradozás, mely pillanatig tart, s leginkább, mint vágy, emlékezés, novellakezdet jelentkezik. Bajza nem tartozott az elmosódó jellemek közé. Ellenkezőleg csontos ember volt, erkölcsi autokrata, ki személyisége egész hatályosságával magába olvasztá azt, mit egyszer igaznak ismert. Valójában megközelíthetetlen volt kezdettől s nem csoda, ha értelmi

felsőbbsége később oly lehetőleg hat mindenkire, ki őt közelebbről nem ismeri. Büszke ember volt, hitvány hiúság nélkül; kicsiben már kezdettől fogva irodalmi Coriolán. Utálta a hízkelkedést, mint ez a plebejusokat."

Ezek az idézetek megvilágítják előttünk Péterfy kritikai felfogását és egész munkamódszerét. Kétségtelen, hogy az elemzés alaposságában messze meghaladta mindazt amit a polgári kritika a 19. században adott. A lelkiismeretesség, a becsületesség és a polgári kritika eszközeinek alapos ismerete és egyéni alkalmazása Péterfyt a magyar kritikai irodalom ritka és a maga nemében páratlan egyéniségévé teszik. Megállapításai részben még ma is helyt állóak, noha módszerének fogyatékoságait könnyű felismerni.

Tanulmányainak legnagyobb része a *Budapesti Szemlében* jelent meg. Közvetett formában Péterfy vetette fel első ízben azt a követelményt, hogy a magyar irodalom kimagasló egyéniségeinek vizsgálatában ne a kegyelet kerüljön előtérbe, hanem a kritika és a tárgyilagosság. Esszéiben megalapozta a magyar irodalmi esszék műfaji követelményeit. Nem tartja szükségesnek a teljes filológiai apparátus felvonultatását. Szubjektív beleéléssel élményszerűen törekszik egy-egy író munkásságának feltárására. Péterfy a nyugati irodalmak fejlett kritikai módszerének birtokában közeledett a magyar irodalom problémáihoz.

Riedl Frigyes így elemzi Péterfy írói egyéniségét:

"Nem a filológia, nem a történet, nem az esztétikai ítélet, hanem az elemzés céljából tekinti az írókat. A franciák közül inkább Saint-Beuve volt a mestere, mint Taine; kérlelhetetlen kritikai éle Gyulaira emlékezteti az olvasót. Péterfy körülbelül a következő kérdéseket veti fel egy irodalmi művel szemben: Miképp tükröződnek a szerző lelki sajátosságai művében azaz felfogásában; stílusában, kifejezett érzelmeiben és embereiben? Minők ezek az emberek, kik művében mozognak és beszélnek? Mi hiányzik a lelkükből? Mennyire vág össze beszédük jellemükkel?" Ugyancsak Riedl állapítja meg stílusáról: "Stílusának két fősajátága van: az egyik a könnyedség, a kellem; a másik a hullámzó élénkség, mely az impresszionista ideges finomságára vall."

Péterfy összegyűjtött munkáit Angyal Dávid rendezte sajtó alá és adta ki három kötetben 1901-1903-ban.

9.

Riedl Frigyes (1856-1921) egyénisége és irodalmi munkássága Péterfyre emlékeztet, irodalmi kultúrája, értékelési szempontjai, sőt stílusa is rokon vonásokat mutat. Riedl tanulmányait a budapesti egyetemen végzi, Gyulai és Heinrich tanítványa. Később Bécsben, Párizsban és Berlinben él, és közvetlenül ismerkedik meg a korabeli külföldi tudományos törekvésekkel. Hosszú időn át középiskolai tanár volt, és innen került a budapesti egyetem magyar irodalom katedrájára.

Riedl irodalomszemléletére és esztétikai nézeteire döntően a francia kritika hatott, különösen Taine és Renan. Taine milieu-elméletének hatását

egész életművében kimutathatjuk: Arany életrajzában, de különösen Petőfiről szóló művében ennek az elméletnek alkalmazása teljes egészében érvényesül. Riedl szívesen időz el részleteknél: történeti fejlődést kíván érzékeltetni jellemző tények csoportosításával. Találónan jegyzi meg róla Angyal Dávid:

"Az illusztráló művész tehetsége egyesül benne a történetírónak a lényeges iránt kifejtett érzékével és a filologus kutató gondosságával."

Riedl Arany-tanulmánya 1887-ben jelent meg. Ez az első komoly, tudományos jellegű Arany-értékelés. Műfaji sajátágainál fogva az esszéirodalom termékei közé sorozhatjuk; az egyéni látásmód és közeledés Arany életművéhez párosul a tudományos módszerrel, mely a polgári irodalomtörténet-tudomány pozitív eredményeként elsősorban a nyugati népek irodalmában, főleg a francia irodalomban nyert meghatározott formát. Riedl fejezeteket szentel Arany egyéniségének, képzeletének, nyelvének, stílusának elemzésére, és teszi ezt a szubjektív beleélés olyan eszközeivel, melyek tanulmányirodalomban, Riedl fellépéséig, ismeretlenek. Megállapításai nemegyszer hibátlanul jellemzik Arany írói egyéniségét, és termékeny szempontokat adnak költői életművének újraértékeléséhez is. Arany képzeletéről Riedl igen találónan ír:

"Arany költői főjellemonását bizonyos szemlélődő, contemplatív realizmusban találtuk; oly szemlélődésben, mely szenvedőlegesen a múltra irányul és rendkívüli fogékonysággal bír a valóság minden jelensége iránt. Képzeletében is ez a realizmus urakodik; Arany szemlélő hajlamainál és realitás-érzékénél fogva erős megfigyelő; képzeletében is több a megfigyelés, kevesebb a képzelődés, a combinatio, mint bármely más kiváló költőnké... Vörösmarty képzelete hevesebb és ragyogóbb, Petőfiében több a kellem meg a tűz, de hűsögre, intenzitásra, objectív pontosság- és világosságra nézve az Aranyé páratlan irodalmunkban."

Rendkívül értékes munkája a halála után kiadott *Petőfi Sándor c. tanulmánykötete*, melyben részletes vizsgálódás tárgyává teszi Petőfi emberi és írói egyéniségét. Riedl kimutatja a koreszmék erejét és hatását, és részletesen, Petőfi művei alapján, tárja elénk a 19. század magyar társadalmának vezető eszméit: a nemzeti eszmét, a demokrácia feltörését és a népi szellem jelentkezését társadalmi és irodalmi téren egyaránt. Illusztráló tehetségének kiváló példáját találjuk ebben a művében:

"Nagy kor, nagy férfiak... Tán szabad e részben egy képzelt példával élnem, hogy kimutassam a lángelmű férfiak azon szerencsés torlódását, melyet e dicső korszakban találunk. Ha akkor olyan kifejlődött társadalmi életünk lett volna, mint Párisban volt, például 1846-ban egy salon-estélyre meg lehetett volna hívni a legnagyobb lángelméket, melyekkel Magyarország történeti folyamatában valaha rendelkezett, egy helyre lehetett volna gyűjteni azokat a férfiakat, kik még évezredek múlva is a nemzet büszkesége és gyönyöre lesznek. A terem közepén a zongora előtt ülve képzelem a szív háborgatóját, a bánat altatóját, mint Vörösmarty nevezte *Liszt-et*, a legnagyobb magyar zenészt, ki ebben az időben egész Európát hipnotizálta. Hallgatói közt ott ülhetett volna, a ki őt annyira szerette hallgatni, *Vörösmarty*, a szenvedélyét elfojtó, kissé szófukar Vörösmarty. És a szenvedélyét elfojtó Vörösmarty mel-

lett állhatott volna az a férfi, a ki a világon legkevésbé tudta elfojtani szenvedélyét és kinek nagysága ép abban van, hogy nem tudta elfojtani, mellette állhatott volna villogó, vad, büszke szemmel *Petőfi*. És a legislegnagyobb magyar költők oldalán ott ülhetett volna a harmadik is, a szemlélő, a mély üregben ülő szemével az egész jelenetet mohón felszívó *Arany János*. Oda szeretem képzelni a költők csoportjába a túlérzékenység mátyásját, a fiatal papot *Tompa Mihályt*; oda összefont karokkal állva (kedvencz testtartása) báró *Eötvös Józsefet*, ki most fejezte be *A falu jegyzőjét*; oda, a még csak tulajdon életének tragédiájába merült *Madách*-ot; oda képzelem vendégnek a legnagyobb magyar regényírókat: a fiatal, szórakozott, nehézkes *Kemény Zsigmond*ot, és a kissé kaczer *Jókai Mór*t, ki mellől nem volna szabad hiányoznia a Jókait sikeresen bosszantó *Gyulai Pál*-nak, a leendő legnagyobb magyar kritikusnak sem..." Riedl felsorolja a "vendégek közül" a két *Bólyait*, a gyermekágyi asepsis felfedezőjét, *Semmelweist*, *Kossuth*ot, *Széchenyi*t, *Andrássy Gyulát* és a német származású, "leggeniálisabb magyart" a költő *Lénaut*ot. Így fejezi be ezt a gondolatmenetét: "E képzelt találkozást csak mint bizonyosságát hozom fel annak, hogy e nagy kort, mely *Petőfi*t tüzelte és ihlette, mily sok rendkívüli tehetség alkotta."

Petőfiről szóló tanulmányának egyik központi problémája *Petőfi* költészete és a 48-előtti korszak demokratizálódó társadalmi közönsége közötti összefüggés esztétikai vizsgálata volt. Miért sikerült *Petőfi*nek végrehajtania irodalmunkban azt a forradalmat, mely a népi költészet kibontakozásához vezetett? Módszerét érdekesen világítják meg a fejezetcímek is: Egyénisége, A nép költője, A szabadság költője, A szerelem költője, A természet költője stb.

Tanulmánya korántsem jelent kielégítő és minden állításában elfogadható értékelést *Petőfi*ről, és főleg tisztázatlanul hagy olyan kérdéseket, melyek a 48 előtti kor társadalmi ellentmondásaival kapcsolatosak; polgári álláspont alapján bírálja el a forradalmat, és így ennek következtében *Petőfi* költészetének társadalmi és esztétikai elemzésében Riedl osztályszemlélete és társadalmi hovatartozandósága, esztétikai szempontjainak korlátoltsága világosan, félreérthetetlenül megnyilatkozik. Mínezek ellenére, Riedl korának egészen kivételes egyénisége, aki alapos irodalmi felkészültséggel és tárgyi tudással vizsgálja *Petőfi* életművét és véleményén, szempontjain és módszerén keresztül a maga korának eszményeit fejezi ki.

Riedlnek egyik legérdekesebb munkája 1896-ban jelent meg *A magyar irodalom főirányai* címen. Ebben a kis művében Riedl vázlatosan áttekinti az egész magyar irodalmat; az újabb kort teljesen leszűkítve és néhány gondolat formájában. Művének egyik feltűnő aránytalansága a reneszánsz korának túlmeretezésében van. Három fejezetben tárgyalja a magyar reneszánsz problémáit és részletesen foglalkozik Mátyás egyéniségével. Mátyásról szóló fejezete tartalmazza a legsikerültebb, legplasztikusabb Mátyás-képet irodalmunkban. Itt írja a következőket:

"A renaissance-emberben a test szilajsága, az indulatok féktelensége szorosan összeforr a lovászat és a pompa iránt való érzékkel: megvan benne a phantasia élénksége, a szellemi tehetség sokoldalúsága, de alatomossággal és szónoki, csalfa szóhársággal egyetemben; az antik világ értelmese bámulata és

e mellett nyers babona; finom elmésség és kérlelhetetlen erély. Mindez így van Mátyásban is.

Képzete hatalmas és rendetlen. Óriási tervek forrnak benne, mint olvasztó kemenczében a nemes érczek és a füstölgő salak... Az ő politikája olyan, mint képzete: nagyméretű. A mit tervez, az internationalis számításokon alapul... Mind e száz meg száz politikai kombinációt az ő izgatott, heves phantasiája és hidegen számító kérlelhetetlen esze mozgatja. Hízeleg és fenyeget, kér és paracsol, megvesztegeti vagy meggyőzi elleneit. Ha logikájával, fényes rábeszélő tehetségével, pazar és művészi ajándékaival nem ér célzt, hirtelen ügyességgel erőszakhoz nyúl. Ha az erőszak nem biztat sikerrel, akkor mint-ha elfelejtette volna eredeti tervét, nyugodt, síma. De a mint az alkalom kedvezőnek látszik – egy szélroham és indulatainak tengere megint háborog... Politikai terveinek leleményessége, föllépésének ereje, céljainak nagyszere-rűsége, eszközeinek kíméletlensége a nagy Macchiavelli tanítványává teszik, Macchiavelli előtt."

Riedl előadásmódja, stílusa a magyar értekező próza fejlődésének egyik fe-jezetét jelenti. Illusztráló tehetségén kívül prózájának világossága, tömörsége, a lényegesnek egyszerű eszközökkel való megragadása tűnik fel leginkább. Az élőbeszéd közvetlenségét és kötetlenségét ismerjük fel értekezéseiben is, azt a franciásan könnyed előadásmódot, melynek moghonosítója lett tanul-mány-irodalmunkban.

Horváth János így jellemzi Riedl egyéniségét, előadását:

"A kuriozumok, ötletek, tréfák, érdekes apró tények, meglepő fordulatok sziporkái; világirodalmi és történelmi nagy műveltségéből könnyűszerrel elő-pattanó asszociációk; meg-megvillanó, borút, derűt a lélekbe futólag belopó célzások; rapszodikus képek; színes, festői, sokat megértető megjelenítések; olykor a nemes rajongás megható felbuzogásai."

Riedl nem írt összefoglaló irodalomtörténeti művet. Egyetemi előadásai-nak könyvatos kiadásától is vonakodott. A budapesti egyetem magyar ka-tedrájának tanárai közül Riedl volt az első, aki előadást hirdetett a modern magyar irodalomról. A magyar irodalom 1867-1900 címen kollégiumot hir-detett 1913-ban, és előadásaiban először próbált átfogó képet adni a 19. sz. utolsó harmadának, s ezzel a modern magyar irodalomnak a fejlődéséről is. Vajdát, Reviczkyt, Komjáthyt ő ismerteti először az egyetemi hallgatóság előtt. A modern kor prózáirói közül Mikszáth Kálmánnal foglalkozott. Még tovább is ment: Adyról beszélt az egyetemen, és öt órán át összefoglaló előadást tartott Ady Endre költészetéről

Egyetemi előadásait, jóval halála után és több jegyzet felhasználásával, tantítványai rendezik sajtó alá. Ezek a kiadványok egy-egy problémát, egy-egy korszakot és néhány író munkásságát ölelik fel, Riedl nyomán. Így jelent meg a Vajthó László által szerkesztett *Magyar Irodalmi Ritkaságok* sorozat-ban egyetemi előadásai alapján néhány könyv: Vajda, Reviczky, Komjáthy, Madách, Vörösmarty Mihály élete és művei, Kölcsey Ferenc, A magyar dráma története I-II, Mikszáth Kálmán.

Riedl kiváló előadó volt és egyetemi előadásai eseményt jelentettek. Ju-hász Gyula írja róla:

"Mikor Riedl Frigyes az előadóterembe lépett, hirtelen elektromos áram futott végig rajtunk, érezni kellett egy rendkívüli ember jelenlétét. Ember volt elsősorban... Előadásában egészen sajátos erejű drámaiság volt. Állandóan kérdéseket adott föl magának, amelyekre válaszolnia kellett. Hangja melegen vibrált, néha elcsuklott, néha megremegett, fátyolos lett a megindultságtól. Maeterlinck mondja valahol, hogy a dolgokat a szeretet teszi értékessé, amellyel hozzájuk ragaszkodunk. Riedl ennek a szeretetnek embere volt a Tudományban."

Nem volna teljes Riedl munkásságáról alkotott képünk, ha nem emlékeznénk meg az *Irodalomtörténet* c. folyóirat 1913-ban megjelent évfolyamában közzétett *A kuruc balladák* c. tanulmányáról, melyben kiváló esztétikai elemzés alapján mutatja ki a kuruc balladák szövegeinek problematikusságát, és adatokkal bizonyítja a Thaly-féle koholmányok kétes értékét. Riedl ezzel elindítója lett egy évekig tartó irodalmi vitának, melyben a Thalyt védő párt elkeseredetten védte álláspontját, kifejezve ezzel a közvélemény jelentős részének, sőt a tudomány egyes képviselőinek rövidlátását és elfogultságát a nemzeti romantika kérdéseiben.

10.

A kor harmadik jelentős irodalomtörténésze Négyesy László (1861-1933). Beöthy katedrájának volt örököse egészen 1923-ig, amikor a budapesti egyetem magyar irodalom tanszékét Horváth János veszi át. Négyesy tanítványa és munkatársa volt Beöthynek; a magyar tudományos élet, különösen az irodalomtörténet fejlesztése körül szerzett érdemeket, Beöthy közvetlen munkatársaként. Később a magyar tanárképzés megszervezése és a tanárképző intézetek feladatkörének és programjának kidolgozása terén játszott jelentős szerepet.

Négyesy sem adott átfogó magyar irodalomtörténeti művet. A részletkérdések tanulmányozása érdekli elsősorban. Bár elvállalta a Heinrich-féle irodalomtörténeti sorozat ötödik kötetének a megírását, mely a magyar irodalomtörténet anyagát tekintette volna át, a jegyzetek elkészítésénél nem jutott tovább.

Négyesyt elsősorban a nyelvi és stílus-kérdések érdeklik, valamint a verselés problémái. *Magyar verstan* c. műve, mely 1886-ban jelent meg és *A mértékes magyar verselés története*, melyet 1892-ben adott ki – úttörő művek a magyar verselés tanulmányozása terén. Mindkét művében történeti szempontok alapján vázolja fel a magyar verselés fejlődéstörténetét. Esztétikai szempontjai nem terjednek túl Arany vers-esztétikai megállapításainál. Négyesy utal az idegen forma uralkodó hatására a magyar verselés fejlődésében, és helyesen látja meg az idegen tartalmi tényezők eluralkodásának formai következményeit is.

A magyar irodalom korszakai közül Négyesy a XVIII. század irodalmi népiességének problémájával foglalkozott legalaposabban. Faludi és Amade

költeményeinek kritikai kiadását készítette el, és mindkét műhöz írt előszavában helyesen állapítja meg helyüket a régi magyar irodalomban. A népiesség tudatosodásának a problémája és e két költőnek jelentősége a magyar irodalmi népiesség kialakításában – ez Négyesy tanulmányainak summája. Ezt a problémát, melyet már Arany is felvetett a régi magyar irodalom egyes képviselőiről szóló tanulmányaiban, később Horváth János dolgozta fel a maga teljességében és azzal a ritka alapossággal, mely műveit általában jellemzi. *A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig* c. könyve az Arany és Négyesy által felvetett kérdések összefogó és rendszeres elmélyítését tartalmazza.

Négyesy igen érdekes tanár-egyéniség volt. Stílus-gyakorlati óráin a huszadik század magyar költészetének jövőre nagy lírikusait találjuk: Babitsot, Kosztolányit, Juhász Gyulát, Tóth Árpádot stb.

Kosztolányi egyik írásában így emlékezik meg Négyesyről és a stílus-gyakorlatokról:

"Négyesi László köztünk van ebben a zsongó köpüben. Ő nyugodt és fölényes. Az, aki felolvass vagy előad, mellette a dobogón foglal helyet. Minden vélemény szabad, akár egy eszményi parlamentben. Jobbra és balra pártatlanul osztogatja az igazságot. A magyar irodalom a fontos. Miután a viták elülnek, kezébe veszi a kéziratot és pár tárgyas megjegyzést tesz. Sohase hallunk tőle szólamot. Amit mond, kézzelfogható, világos, előkelő, mint írásai. Nem kedveli az akkor divatos, cikornyás ékesszólást, a 'szép' körmondásokat s ebben a tekintetben közel van hozzánk."

Négyesy vonzódása a régi magyar irodalom problémái iránt néhány értékes tanulmányában is megnyilatkozik. A honfoglalás előtti kor irodalmi problémáival foglalkozva, Négyesy modernebb szempontok figyelembevételével igyekszik tisztázni azt a kort, amelyről addig érdemlegeset csak Toldy Ferenc mondott. A középkor irodalmi anyaga jelenti a kulcsot a magyar őskor irodalmának feltárásához – állapítja meg Négyesy. Ezt az irodalmat áthatják azok a művészi, irodalmi eredmények, melyeket az előző kor produkált. A nyelv és a költészet visszatükrözi azokat a hatásokat, melyek a magyarságot vándorlása során érte. Szerinte, mint később Horváth János szerint is, a magyar irodalom kettészakadása a középkorban következett be: a szóbeli közvetítés egyrészt, az írásbeli, művészi irodalom másrészt – a magyar irodalom első rétegződését jelentik, mely hovatovább egészen Petőfiig és Arany fellépéséig irodalmunk egyik legfontosabb jellegzetesége lesz.

Négyesy esztétikai nézeteiben tipikus képviselője a polgári romantikus szemléletnek. Bár műveiben itt-ott modernebb felfogást is találunk, gyökerei Aranyig, Gyulaiig és Beöthyig vezetnek. Esztétikai szemléletének korlátoltsága különösen kifejezésre jutott abban a vitában, melyet Ady költészetének újraértékelése vetett fel a 20. sz. harmincas éveiben. Négyesy Hegedűs Loránttal polemizál, aki a *Pesti Hírlapban* Adyról tisztelettel és elismeréssel ír. *Irodalmi valutarontás. Réális és túlcsapongó Ady-kultusz* c. könyvét 1927-ben jelentette meg, és ebben a következőket írja:

"Amíg csak Hatvany Lajosék emelték Adyt, Arany és Petőfi és minden magyar költő fölé, nem volt helyrehozhatatlan a baj. De amikor Hegedűs

Loránt is beáll Ady propagálói és más nagy költőnk hátra-tessékkelői közé, az mérhetetlen következményekkel járhat a magyar közízlésre és a magyar költészet jövőjére nézve. Lehet Adyért rajongani, lehet őt nagy költőnek tartani, ez ellen semmi szavam. Én is tudom, hogy nem közönséges költői temperamentum. De rangsorozni őt nyilvánosan legnagyobb költőink rovására: igazságtalanság. Biztatod az ifjúságot, kövesse Ady líftjének irányát. Szépen fog vele járni az ifjúság és szépen fog vele járni az ország. Egy kis tartózkodás nem ártana olyan költő világnézetének ajánlásában, mint Ady Endre... Vannak, akik például Vörösmartyban százszor oly gazdag érzelmvilágot és százszor annyi esztétikai szint találnak, mint Adyban. Vannak, akik egy pillanatilag sem haboznának, hogy Jókai és Ady közül melyiket válasszák, ha egyikükről le kellene mondanunk..."

Négyesnek ez a könyve nem a "túlcsapongó" Ady-kultuszt "leplezte" le, hanem feltárta Négyesy esztétikai nézeteinek korlátozottságát, és igazolta, hogy meghaladott esztétikai álláspontok alapján a modern kor irodalmi jelenségeit sem megközelíteni, sem magyarítani nem lehet.

11.

Az összefoglaló és teljes magyar irodalomtörténet hiánya a századforduló idején lesz egyre érezhetőbbé. A magyar irodalom átfogó, teljes története, olyan mű, amely felölelné a magyar irodalom fejlődésének egész anyagát, több ízben felvetődik a Magyar Tudományos Akadémia ülésén, és az Akadémia háromszor is pályázatot ír ki erre a munkára (1880, 1885, 1900), de eredménytelenül. Heinrich Gusztáv a Magyar Irodalomtörténeti Szakbizottság 1905-ös ülésén újra szóváteszi egy összefoglaló irodalomtörténet megírását. Javaslatára hat kötetben állapítják meg a mű keretét, és pályázat helyett a mű megírására az Akadémia Négyesyt, Beöthy, Császár Elemért és Ferenczi Zoltánt bízza meg. Heinrich ezt megelőzőleg a Philologiai Társaság közgyűlésén jelenti ki, e kérdés kapcsán, a következőket:

"Több, mint egy félszázada, hogy Toldy Ferenc hozzáfogott egy tudományos magyar irodalomtörténet megírásához, de műve töredék maradt. Ma is ugyanott vagyunk, ahol Toldy volt, mert ma sincs irodalomtörténetünk, mely a tudomány igényeinek nemhogy megfelelné, de legalább megfelelni akarna... Nem tudom, van-e még művelt nemzet az öt földrészen ilyen állapotban legfontosabb nemzeti kincsét, költészetét és irodalmát illetőleg; én ilyen nemzetet nem ismerek."

Ez a kezdeményezés sem járt eredménnyel. A hatkötetes műnek csak a tervezete készült el, mely megállapítja, hogy a hatkötetes munka olyan jellegű kézikönyv lesz, melynek rendeltetése, hogy feltárja a magyar irodalom egész életét, és egyik közvetlen célja, hogy "beszámol a fejlődés minden irányáról és fontosabb mozzanatairól, bemutatja az írókat és alkotásaikat, tájékoztatást nyújt azokról a forrásokról, melyek az irányok és mozzanatok, az írók és alkotások alaposabb ismeretére szükségesek." A mű történeti szempontok

alapján tárja fel a fejlődést, és adjon részletes fejlődésrajzot. Az esztétikai értékelés másodrendű feladat. A tervezet megállapítja, hogy tanulmányozni kell, különösen a módszer helyes kialakítása szempontjából, az angol, francia és a német irodalom hasonló jellegű műveit.

Pintér vállalkozása előtt két érdekes kísérlettel találkozunk a magyar irodalomtörténetírás terén. **Horváth Cyrill** (1865-1941) megjelenteti a magyar irodalom első kötetét, mely a régi magyar irodalom anyagát tárgyalja, míg második kötetkiadására már nem kerül sor. Horváth a középkori magyar irodalom anyagának kiváló ismerője volt, tanulmányainak legjelentősebb része a kódex-irodalommal összefüggő kérdéseket tárgyal, egyaránt érdekli a középkor latin és magyar nyelvű irodalma. Művét a régi magyar irodalom legvilágosabban áttekinthető rendszerezésének minősíthetjük; a középkor szövegeinek revízióját ő hajtja végre irodalmunkban, és számos, Toldy által népszerűsített irodalmi legendával szembekerülve, kíméletlenül tárja fel a romantikus irodalom túlzásait és egyoldalúságát. A másik irodalomtörténeti mű, mely egy kötetben az egész magyar irodalom anyagát felöleli, **Ferenczi Zoltán** (1857-1927) szerkesztésében jelenik meg 1913-ban *A Műveltség Könyvtárának* kiadványai között. Egyik érdekessége, hogy a magyar irodalom fejlődésének áttekintését 1900-ig adja, tehát tisztázza a 67-es korszak irodalmi fejlődését, és eljut egészen Adyig. Munkatársai közül értékes anyaggal járult hozzá művéhez Simonyi, de különösen Kardos Albert, aki a XVI. és XVII. század irodalmának áttekintését adta, mint e korszak irodalmának igen jeles ismerője.

*

Pintér Jenő (1881-1940) egész életén át a magyar irodalom megírásán fáradozik, és több mint húsz kötet olyan művet írt, melynek tárgyát a magyar irodalom feltárása képezi. A magyar irodalom rendszerezése terén, az anyag egybegyűjtése terén és az irodalmi művekre vonatkozó adatok és értékelések összehordásával, Pintér bizonyos mértékig úttörő munkát is végzett.

Első művét 1907-ben mutatja be az Akadémiának. Ez az első része annak a kétkötetes munkának, melyet *A magyar irodalom története a legrégebb időktől Kazinczy Ferenc haláláig* címen 1909-1913 között jelentetett meg. Az Akadémia nem adja ki a pályadíjat, de a Semsey-alapítványból jutalmazza Pintér művét. Pintér itt nem adott újat; Toldy és Beöthy eredményeire támaszkodik elsősorban, de felhasználja a zokat a részlettanulmányokat is, melyek időközben jelentek meg, valamint a tudományos folyóiratokban elszórt adatok és megállapítások egész sorát. Fontos szerepet tulajdonít az írói életrajzoknak is. Minden fejezetéhez bőszeges bibliográfiai jegyzetanyagot csatol, és kivonatossan ismerteti az egyes cikkek legfontosabb kérdéseit és eredményeit.

1921-ben adja ki *A magyar irodalom történetének kézikönyve* c. munkáját két kötetben, ahol először kísérli meg a modern kor irodalmának tudományos rendszerezését. Ebben a művében a magyar irodalom anyagát 1800-tól 1920-ig tárgyalja. 1928-ban kiadja a *Pintér Jenő magyar irodalomtörténete*.

Képes kiadás című nagyközönségnek szánt irodalomtörténeti művét, mely lényegében az előző köteteinek felhígított és népszerű nyelven megírt változatát jelenti. Pintér egészen haláláig részt vesz a középiskolai tankönyvek szerkesztésében. Tankönyveinek népszerűsége összefügg az irodalom feltárása terén elfoglalt nézeteivel és álláspontjával, melyben valami egyéni álláspont és szemlélet ritkán érvényesül. Pintér ítéleteiben is teljesen hozzádomul a Horthy-féle ellenforradalmi korszak uralkodó ideológiájához. Műveinek kompillatori jellege első tekintetre felismerhető. Pintér nem volt kritikai szellem és igen távol állt Péterfy és Riedl esztétikai és filozófiai szemléletétől. Erudíciója és invenciója csekély, és ezért képtelen a felhalmozott anyagot egy egységes szempontból áttekinteni; művei a szempontok nélküli adat- és anyaghalmozás tipikus példái.

Legértékesebb műve a Nagy-Pintér, a nyolckötetes irodalomtörténet, melyben hiánytalanul megtaláljuk mindazokat az adatokat, melyeket korábbi műveihez felhasznált. Két szempont alapján tekinti át a magyar irodalom anyagát: irodalmi fejlődésrajzot ad, és esztétikai méltatásra törekszik. Ennek a két szempontnak összeegyeztetésében következtelen, naív és gyakran elmentmondásos megállapításig jut el. Pintér nem ismeri a korszakosítás tudományos alapelveit; szádakonként vizsgálja a fejlődést, és a korszakhatároknak ez a merev kijelölése, mely távolról sem közelíti meg a magyar társadalmi és irodalmi fejlődés valóságos menetét, elengedhetetlenül zsákutcába vezet. Művének egész felépítésében a sablonszerűség következményeit találjuk. Minden kötetéhez bevezetőt ír *Történeti mozzanatok* címen, és ebben a fejezetben történelmi, művelődéstörténeti anyagot halmoz föl, minden kritikai mérlegelés nélkül csoportosítva az adatokat és elismértelve a magyar történettudomány kritikátlan és a tudománnyal össze nem egyeztethető megállapításait.

Illusztrációképpen idézek két helyet Pintér halála után megjelent nyolcadik kötetéből, melyben a huszadik század első harmadának irodalmát tárgyalja. Az első idézet a *Történeti mozzanatok* c. fejezetéből van:

"Az 1910. évi választáson a régi hatvanhetes kormánypárt nagy többséggel kerül be a képviselőházba, s elkeseredett parlamenti harcok után Tisza István 1913-ban ismét elvállalja a miniszterelnökséget. A gazdasági élet e közben súlyosan hanyatlik, a külföld bizalmatlanul szemléli a magyar helyzetet, itthon egymást érik a botrányok és sztrájkok, az elvek harca személyi gyűlölködéssé fajul... A világháború éveit alatt a belső bomlás akkor indul meg, amikor I. Ferenc József halála után IV. Károly 1917-ben fölmenti állásától Tisza István miniszterelnököt (sic!), és új kormányra bizza az ország sorsának intézését. A harctéri összeomlás sötét világot teremt Magyarországon... A hadsereg elszéled, fejetlenség rettegési az országot. Miközben az ellenséges csapatok bevonulnak a védtelen magyar területekre, a budapesti utcák népe fokozódó zsarnoksággal ragadja kezébe a hatalmat..."

(Nagyon érthetően és nagyon világosan ismerhetjük föl a fenti idézet alapján Pintér Jenő ideológiai álláspontját, társadalomszemléletét. Rosszakarátú, naív, tudománytalan és nagyképmű megállapítások sorozatát idézhetnénk korábbi műveiből is. De talán ennyi is elég.)

A második idézet *Ady Endre, a költő* c. fejezetéből van. Egybevetésre is kiválóan alkalmas bekezdést idézünk:

"Mit akart elhiteni kortársaival a költő? Azt, hogy Magyarország pusztulófélben van, vezető osztályai gonosz semmittevők. Hónapról-hónapra új kultúrintézményeket teremtett a magyar akarat, Budapest belépett a világvárosok sorába, a vidéki városok boldogan virultak, zúgott a munka a gyárakban, hódított az ipar, dolgozott a kereskedelem, virágzott a földművelés, a magyar föld terményei előtt megnyílt a világpiac, az óceánokon a piros-fehérezöld lobogó alatt máról holnapra hatalmas kereskedelmi flotta kelt ki a habokból, pezsgett a vállalkozó kedv, izmosodott az irodalom, szárnyalt a művészet, terebélyesedett a tudomány, az egyetemekre évről-évre ezrével tódult az ifjúság, mindenki nyugodtan elhelyezkedett polgári pályáján, a legszegényebb napszámos gyereke is úrrá lehetett, ha tanult. Mátyás király kora óta nem volt ilyen hatalmas a magyar, nem éltek ennyire boldog életet az emberek, s a költő azt énekelte, hogy Magyarország haláltól..."

S ehhez a rövidlátó, elfogult és nemzeti sovinizmustól áthatott megállapításhoz – melyet mint Pintér "tudományos" irodalomszemléletének egyik példáját idéztük – ide kívánczok még egy, az előbbi gondolatmenetének kitérítése Ady egész költészetére:

"Önfeláldozás, nagylelkűség, lovagiasság, megbocsátás, felebaráti szeretet, magyar öntudat, a nemzeti múlt megbecsülése...: mindezt nem fogja megtanulni az ifjúság Ady Endre költészetéből. Megvető mosolygás szent dolgokon, a kereszténység lenézése, vadhangú politizálás, tüzelés a belső háborúra, parasztlázadás dicsőítése, fenyegetőző osztálygyűlölet, érdemtelen emberek magasztalása, kiváló férfiak becsmérlése... perverz ösztönök fölvilanása, női test kergetése, buja szeretkezés, önimádás, gőg, hetykeség, gúnyolódás, kötekedés, kajánság, irigység, bosszúállás, gyűlölködés, kislelkűség, hízelgés, siránkozás, átkozódások: mindezt bőséggel megtanulhatja a fiatalság az Ady-lírából... Ady Endre költészete nagy líra, a lélek építő hatása azonban hiányzik belőle. Nemzetnevelő jelentősége – enyhén szólva – semmi."

Íme, az irodalmi fejlődésrajz és az esztétikai méltatás "kiváló" példája Pintér művében!

Nem nehéz megállapítani értékelésének és egész irodalomszemléletének reakciós voltát a fenti idézetek alapján. Valóban, Pintér adatainak, megállapításainak és értékelésének felhasználása a legnagyobb elővigyázatosságra inti olvasóját.

Pintér nyolckötetes irodalomtörténeti művének legmaradandóbb részeit az apróbetűs szöveg jelenti, mely bibliográfiai és biográfiai adatokat közöl. Ezek az adatok nélkülözhetetlenek minden tudományos, irodalomtörténeti probléma tanulmányozásához.

Pintér életművének és húsz kötet irodalomtörténeti művének maradandó eredményét csupán az adattár jelenti.

Az adattár, melyet Pintér munkatársai, főleg egyetemi hallgatók állítottak össze Pintér megbízásából.

12.

Az a harc, melyet a magyar progresszív erők folytattak a feudo-kapitalista társadalom ellen Magyarországon a századfordulótól az első világháború kitöréséig, nemcsak a lírában (Ady), az elbeszélésben és regényben (Móricz) jutott kifejezésre, hanem a kritikában és az irodalomtörténet írás terén is. A *Nyugat* nemcsak a jelen irodalmi problémáit tárgyalja, hanem elveti az irodalmi múlt, a hagyományok kérdését, és miközben állandó harcot folytat az új irodalom elismeréséért, felszínen tartja az irodalmi örökség újraértékelésének ügyét is. Ebben az esztétikai küzdelemben nem nehéz kimutatni az osztályharc egyes elemeit, és mint Ady esetében is – a vitákat nem tekintetjük *csak* irodalmi vitáknak, hanem a forradalmi és reakciós erők küzdelmének. A polgári forradalom kérdései napirendre kerülnek, de a magyar forradalmi erők elégtelensége folytán a harc elsősorban esztétikai síkon mozog, és itt nyer meghatározott formát.

Ignotus (Veigelsberg Hugó, 1869-1949) már a *Nyugat* bevezető cikkében állást foglal a konzervatív, maradi irodalmi nézettekkel és elvekkel szemben, később pedig, különösen Beöthyvel, Mikszáthtal való polémiája után, egyre világosabban fogalmazza meg a maga és az egész *Nyugat* körüli tábor álláspontját a magyar irodalom alapvető kérdéseiben. Ignotus Beöthyvel folytatott vitájában rámutat a 67-utáni kor társadalmi és szellemi következményeire, utal az asszimiláció problémájára, és a következőket írja: "Látnivaló, hogy teljesen elfogadva, jóhiszeműnek ítélve és jogosnak megállapítva a nacionalista esztétikát (mely különben legalább is olyan kevésbé magyar s legalább annyira német és francia, mint ami művészi természetű minálunk nemzetietlennek bélyegez meg), akkor is belekeveredünk a dilemmába. Vagy uniformist szabunk az író gondolkodása, érzése, érdeklődése és kifejezése elé, s akkor rákényszerítjük, hogy hazudjék, vagyis mindenestre rossz dolgot írjon. Vagy elfogadjuk magyarnak és irodalomnak azt, amit magyarok de facto írnak, s akkor le kell tennünk a perzekutor-esztetikáról s az írók írói értékének politikai mérlegen való megállapításáról."

Polemizálva Mikszáthtal, Ignotus megállapítja, hogy az új irodalmi mozgalomnak nem célja a magyar irodalom eddigi eredményeinek elvetése. "Soha nálunk ennyire közérzés nem volt az, hogy összetörni csak hamis tekintélyeket lehet, s új formák nem gázolhatnak le régi talentumokat" – hirdeti, s megvilágítva a *Nyugat* újjáértékelési harcának lényegét, így ír: "A háború éppen az értetlenség ellen folyik, mely bizonyos formákat és irányokat akar kötelezőkül rátukmálni az írókra és a szűkkeblűség ellen, mely ezt a nyilvánvaló barbárságot azzal a fogással akarja visszaverhetlenné tekinteni, hogy minden újabb törekvésre, hangra vagy formára kimondja a szenteciát, hogy nem magyar, s védekezésre szólítja fel ellenne a nemzeti szellemet. Nem forradalom folyik itt, hanem, hogy magyar történeti terminussal éljek: szabadságharc, az írói és művészi szabadságért a tudatlansággal szemben, mely a maga renyhességét és szűkeszűségét azzal akarja parancsá emelni, ha ráfogja, hogy magyar sajátság és hagyomány, s a politika ellen, mely a művészekbe való betolakodását azzal a jelszóval akarja törvényesíteni, hogy

a magyar művészet nemzeti jellegére vigyáz. A soha semmi erőt nem termelt öregebbek kényelemszeretete, az irodalom hivatalnokainak s haszonbérloinek féltékenysége, a semmit nem olvasók s minden értelmi haladásban vesztüket érzők politikai dühe mind ebbe a formulába akasztkodik s az az értelmetlenség s művészetellenesség, melynek együgyű féltelmeivel és kifogásaival Mikszáth ugyane cikkében oly játszi és jogos felsőbbbséggel bánik el; mégis mindegyre följe tud kerülni nálunk az irodalomnak és művészetnek, mert a nemzeti érdek ugródeszkájáról tud nekiiramodni." Ez a hosszabb idézet épen a *Nyugat*-tábor álláspontjának a megértése szempontjából lényeges; Ignótus itt megfogalmazta az irodalom és a politika egymáshoz való viszonyának problémáját is, és az irodalom autonómiájáért küzd. Az irodalom és a politika merev és éles elválasztása lényegében a polgári tudat kettősségének egyik megnyilatkozása, de ez az álláspont melyen megvilágítja a *Nyugat*-tábor esztétikai forradalmának társadalmi gyökereit. Ezt a forradalmat csak irodalmi síkon lehetett megívni, elzárkózva, hátat fordítva a politikának – az "autonóm" irodalomért hadakozva.

*

Schöpplin Aladár (1872-1950) Ignótus mellett a *Nyugat* legértékesebb kritikusja és irodalomtörténésze.

Első tanulmánykötete, a *Magyar írók* előszavában megtaláljuk Schöpplin módszerének és kritikai álláspontjának egyik jelentős megnyilatkozását: "Az irodalom organikus valami, – írja Schöpplin –, a nemzet életének olyan életjelensége, mint akár a politika, akár a gazdaság, s ezért minden jelenségnek meg vannak, meg kell, hogy legyenek a gyökerei valahol a társadalomban, amelynek az irodalom egyik megnyilatkozási formája... Végeredményben az adja meg valamelyik irodalmi jelenség értékét, hogy mennyi benne az élettartalom. Azt hiszem, jobban meg tudom állapítani valamely író vagy irodalmi mű jelentőségét, ha kitapintom azokat a szálakat, amelyek a társadalmi élettel s a társadalom mindenkori állapotával összefűzik, mintha még oly éleselméjűen boncolgatom is jó és rossz tulajdonságait."

Schöpplin, mint a többi *Nyugat*-táborhoz tartozó kritikus és esztéta (Ignótus, Dóczy Jenő stb.), elsősorban a Beöthy-féle "nemzeti szempontú" kritika ellen írja tanulmányainak javarészét az első világháború előtti korszakban. Több cikkében mutat rá a birtokos-középnemesség és a honorációrétég íróinak talajtalanságára és szemléletmódjuk elavult, anakronisztikus jellegére. Ugyanakkor állást foglal a magyar polgári osztály irodalmi és művészeti törekvései mellett. A fejlődés irányát és feltételeit korán felismeri. Mint Ignótus is, a polgárság irodalmának nemzeti jellegét Schöpplin több ízben kifejti: "A magyarság megalapította a maga városát itt a Duna partján, s ez a tény tükröződik az irodalomban is. Mi, akik azt mondjuk, hogy meg kell hódítani az eddignél nagyobb mértékben a városi életet az irodalom számára, igenis mi képviseljük hívebben és igazabban a magyar nemzeti jel-

leget." Ez a gondolata is nyílt állásfoglalást jelent a *Nyugat*-tábor és a haladó, progresszív polgári törekvések mellett.

Schöpflin kritikai írásaiban is kifejezésre jutottak a magyar progresszív polgárság ideológiájának ellentmondásai, és nyomát találjuk a konkrét társadalmi helyzet bonyolultságának. Schöpflin meglátja a magyar polgári progresszív mozgalom fokozatos elerőtlenedését, a forradalmi tartalom fokozatos elapadását. Ennek a ténynek a következményeit műveiben is megfigyelhetjük. A részletkérdések jutnak előtérbe, és tanulmányaiban "a szándék és a teljesítmény közötti vizsgálatra vetette a fősúlyt." Műveiben a pszichologizálásnak egyre több szerep jutott, és a művek elemzésében egyre nagyobb teret foglal el a forma-probléma tanulmányozása. Kritikai munkássága második fázisában – a világháború után – elsősorban az írók "belső" fejlődésrajzát helyezi előtérbe, a mű és az ember közötti kapcsolatokat tárja fel, és írásait a szubjektív szempont eluralkodása jellemzi. Schöpflin azonban távol áll azoktól a kritikusoktól, akik a világháború utáni korszakban a szellemtörténeti szemlélet alapján próbálkoztak "rendszert" teremteni a magyar irodalom anyagában és még távolabb áll azoktól, akik az ellenforradalom korának ideológiai zűrzavarában a "faji" sajátságok feltárásának ügyét képviselik az irodalomtörténet és a kritikairás terén.

Schöpflinnek egyik legértékesebb műve, mely egyúttal összegezi valamennyi kritikai és esztétikai írásának főbb szempontjait, 1937-ben jelent meg *A magyar irodalom története a 20. században* címen. Ez a munkája a legalaposabb összefoglaló mű a 20. század magyar irodalmának fejlődési irányairól és képviselőiről, noha a szubjektív álláspont túltengése itt is léptenyomon kiütöközik, és nem egy ízben kétséggé teszi Schöpflin művének objektív értékét. Egész életművének ellentmondásai a világháború előtti és utáni korszak irodalmi jelenségeinek szemléletében megnyilatkozó kettőssége – ebben a műveben egész tartalmában és terjedelmében is kifejezésre jut.

13.

A tudományos irodalomtörténet egyik legjelentősebb egyénisége a huszadik század első felében **Horváth János** (1878-1961). Gyulai és Beöthy tanítványaként indul, később Párizsban és Berlinben él, majd az Eötvös Collegium tanára. 1923-ban kerül a budapesti egyetem magyar irodalom tanszékeére "Horváth János... az úgynevezett szellemtudományi módszert honosította meg, éles elhatároló elmével megvédve magát e módszer tulzásaitól. Irodalomtörténeti munkáiban, különösen még be nem fejezett összefoglaló irodalomtörténetében az eddigieknél magasabb színvonalú szintézisig jutott el, egyes részletkérdésekre vonatkozó tanulmányaiban súlyos új szempontokra figyelmeztetett, általában odaállította a 'szempontokat' az adatkutatás és közlés mellé" – így ír róla Schöpflin, és ez a pár szavas, informatív jellegű megállapítás is utal Horváth János szerepére a magyar irodalomtudományban.

Horváth elősorban a magyar irodalomtörténet rendszerének, irodalmunk periodizációjának a problémáit veti fel. Több ízben is foglalkozik ezzel a problémával (*Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai; Magyar irodalomismeret*). Álláspontja, hogy a magyar irodalom rendszerezése nem követhet külföldi mintákat, mert fejlődésében a magyar irodalom, de minden nemzet irodalma is, sajátos úton halad. Az irodalom fejlődését előmozdító és hátráltató tényezők közül – Horváth nem mellőzi a politikai-gazdasági okok elemzését sem, de természetesen ezt a kérdést polgári szemszögből látja. Szemléletében az irodalmi önelvűség kérdése döntő fontosságú tényezővé lett. Az önelvűség követelménye az irodalom állandó és változó jegyeinek számbavételére indít. (A változó mozzanatok: az irodalmi élet, az írók és olvasók, a művek, az irodalmiség formái, az irodalmi ízlés és az irodalmi tudat.) Az irodalom szerinte írók és olvasóközönség viszonya írott művek közvetítésével, az irodalomtörténet pedig az irodalmi tudat genetikus önismeretének tudományos szerve.

Horváthnak egy igen fontos megállapítása ugyancsak az irodalomvizsgálat módszerére utal. Szerinte nem lehet a magyar irodalmi fejlődés egyes korszakához ugyanazokkal a művészi követelményekkel közeledni, főleg pedig helytelen lenne a mai fejlődésből következő művészi eszmények alapján magyarázni a múlt irodalmi és művészi jelenségeit. Horváth János igen jelentős szerepet tulajdonít az irodalom fejlődésében a hagyománynak. Ez a hagyomány, vagy gyakorlat, melynek a megnyilatkozásait az írók művében felleljük, igen fontos tényező az olvasóközönség megtartása szempontjából. Horváth műveiben a hagyományok szerepét is tisztázza korszakokként, és kimutatja a közönség irodalmi ízlésének a fejlődés során megnyilatkozó elemeit.

Horváth szerint az irodalomtörténet nemcsak arra hivatott, hogy a múlt irodalmi jelenségeit vizsgálja és regisztrálja. A jelen irodalmi élet anyagát is számba kell vennie és pozitív értelemben kell hatnia a jelen irodalmi élet alakulására. Első jelentős tanulmányaiban Horváth erre a feladatra is vállalkozott, és ő volt az első kritikus a *Nyugat*-táboron kívül, aki Adyval alaposan és részletesen foglalkozott (*Ady s a legújabb magyar iyra*), és az első irodalomtörténész, aki a *Nyugat* mozgalmanak irodalomtörténeti jelentőségét körvonalazta. Mindkét tanulmányában ma már egy egész sor megállapítása elavult, értékét veszítette, de a maga korában ez a két írás jelentős visszhangot keltett; a *Nyugat*-tábor kritikával, de komoly megbecsüléssel fogadta Horváth műveit, míg az irodalmi reakció élesen támadta Horváth munkáit, sőt maga Tisza István, álnév alatt, éppen Horváth Ady-tanulmányával kapcsolatban mondta el közismert véleményét Adyról és a modern magyar költészetről.

Horváth fontosabb művei közül megemlítenénk még az 1922-ben napvilágot látott *Petőfi Sándor* c. munkáját, melyben az esszé irodalom eszközeivel igyekszik megragadni Petőfi lírai egyéniségének kibontakozását és feltárni lírájának fejlődési fázisait; az 1927-ben kiadott művet, *A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig* címűt, melyben az irodalmi népiesség fejlődésrajzát adja, azt a küzdelmet, mely az idegen forma és a magyar költészet hagyományai között folyik közel egy évszázadon keresztül, és Petőfi költészetében a magyar nemzeti forma megteremtésével és győzelmével végződik.

A magyar irodalomtörténet-írás fejlődésében Horváth két kötete (A

magyar irodalmi műveltség kezdetei, 1931, és *Az irodalmi műveltség megoszlása*, 1935) megkülönböztetett figyelmet érdemel. Első munkájában a középkor irodalmi anyagát tárja fel az írásbeliség kezdetétől a mohácsi vétségig. Művei elsősorban az anyag szintézise szempontjából képviselnek jelentős teljesítményt. A részletmunkák gazdag anyagára támaszkodva – elsősorban Horváth Cyrill és Katona Lajos eredményeire – Horváth érdekes módon világítja meg a magyar nyelvű irodalom kialakulásának előzményeit, következetesen tárja fel a magyar nyelvű középkori irodalom fellendülésének objektív és szubjektív okát, rámutat az író és az olvasó viszonyára, elemzés alá veszi a műfaj, a nyelv, a stílus, a versforma fejlődésének folyamatát. A középkor anyagát szervesen illeszti bele a nemzeti irodalom anyagába. Természetesen ebben a művében is az irodalom immanens fejlődésének szemlélete dominál, és éppen ez a szemléletmód akadályozza meg Horváthot abban, hogy az egész magyar középkor irodalmi anyagának tárgyalásakor határozott formában mutasson rá az irodalom és az egész ideológia osztályjellegére. Ez nehezíti meg világos áttekintését a középkor gazdasági-társadalmi alapja, az állam fejlődése, a magyar osztálytársadalom kialakulása kérdésében is. A második kötetében szemléletmódjának hiányosságait újra észrevehettük: a reneszánsz korának elsősorban irodalmi, művészi jelenségeit elemzi, itt-ott ugyan utal az európai és a magyar reneszánsz fejlődésének társadalmi feltételeire, de nem világítja meg e fejlődés ideológiai következményeit. Mátyás humanizmusának vizsgálatában meglátja a nemzeti vonások feltűnését, a magyar humanizmus nemzeti jellegére is utal, de eléggé hézagosan tárja fel a Mátyás utáni kor társadalmi és osztályellentétéinek ideológiai megnyilatkozási formáit. Figyelmet érdemel Horváth művében az erasmizmus jelentkezésének, hatásának, következményeinek a vizsgálata; Horváth álláspontja, hogy a magyar reformáció előzményeit részben itt kell keresnünk – úgy hiszem figyelemreméltó megállapítás.

Egyetemi előadásai közül öt jelent meg füzet alakjában: Csokonairól, Katonáról, Kisfaludy Sándorról, Kisfaludy Károlyról és Kisfaludy Károly köréről.

Valamennyi művét az alaposág, a modern filológia módszerének kiváló ismerete jellemzi. Ítéletei, következtetései adatesoportosításai és szintézisei igen sok és termékeny szempontot vetnek fel a magyar irodalom kérdésében. Horváth munkásságának és szempontjainak kritikai vizsgálata időszerű feladat. Azt hiszem, hogy a magyar irodalomtörténészek közül elsősorban az ő munkássága érdemel figyelmet, és az irodalomtörténeti forrásművek között az ő művei jelentős helyet foglalnak el. Talán nem fölösleges befejezésül kiemelni azt is, hogy a magyar vers kérdéssel irodalomtörténészeink közül is ő foglalkozott a legalaposabban (*Magyar ritmus, jövevény versidom; A középkor magyar vers ritmusa*, Berlin, 1928.) A magyar verstan problémáihoz – Gábor Ignác mellett – Horváth szól hozzá érdemlegesen. Horváth szövegkiadásai szöveg megbízhatóság és szakszerűség szempontjából is értékesek (Anonymus, *Margit-legendája*, Vörösmarty-antológia, *Magyar népballadák*, Madách, *Magyar versek könyve*).

Horváth nyomdokain egész sor tanítvány indult el, de egyikük sem közelítette meg Horváth koncepcióinak nagyvonalúságát. A részletkérdésekbe való

elmerülés (Zolnai Béla, Eckhardt Sándor), a Horváth-féle irodalomszemlélet felhígítása (Hankiss János) mellett, tanítványai között találjuk meg a Dilthey-féle reakciós német szellemtudományi irányzat magyar szálláscsinálóit, akik tudatosan materialista alapelveivel szemben foglaltak állást (Thienemann, Weber Arthur, Pukánszky Béla stb.)

14.

A két világháború közötti esszéirodalom is magán viseli annak az ideológiai dezorientációnak nyomait, mely egyrészt az ellenforradalmi erők és az európai fasizmus fokozatos előretörésének következménye, másrészt pedig a "gondolati-kultúra hiánya"-nak és a materialsita álláspont teljes megkerülésének vagy elvetésének eredménye. A szubjektív felfogás minden változatát megtaláljuk itt (Szabó Dezső, Babits, Német László, Féja stb.), de találunk objektívebb hangot is (Halász Gábor, Szerb Antal, a *Szép Szó* köre). Ennek az anyagnak megközelítő áttekintése is különálló feladatot jelent.

Igen sok népszerűsítő irodalomtörténet is napvilágot lát (Barta János, Bánhegyi Jób, Várkonyi Nándor, Juhász Géza stb.), de talán csak kettőt ragadunk ki a húszt különböző terjedelmű és értékű mű közül: Szerb Antal *Magyar irodalomtörténetét* és Féja Géza háromkötetes irodalomtörténeti munkáját.

Szerb Antal (1901-1945) művét a magyar "nagyközönség" számára írta az *Erdélyi Helikon* pályázati felhívására 1930-ban. A pályázati felhívás egyik feltétele: "Szóljon az egész közönséghez, bontakozzon ki a magyar irodalom sajátága" – nyomon követhető az egész mű felépítésében, szerkezetében és értékelési rendszerében. A mű bevezetője azonban már komoly figyelemet érdemel. Ez a bevezető tanulmány arra utal, hogy a szerző az irodalmi jelenségeket társadalmi összefüggésekben látja, és ismeri a szociológiai módszer szempontjait. Ez a módszer azonban csak nagy vonalakban érvényesül művében; a szellemtörténeti felfogás következményeit állandóan nyomon követhetjük. A társadalmi lét és a társadalmi tudat közötti összefüggés problémáját leegyszerűsítve látja Szerb Antal. Álláspontja, hogy az a társadalmi osztály, amely uralkodó osztállyá lett a nemzet életében, annak a gondolkodását fejezi ki az irodalom is. Ez a megállapítása, mely lényegében helyes és materialista álláspont is – a kivételben módosult. Szerb pl. így korszakosít: 1) Az egyházi irodalom kora; 2) A főúri irodalom kora (Balassától 1772-ig) 3) A nemesi irodalom kora, melynek három fázisát különbözteti meg – a) a nemesi irodalom kora; b) a nemesi-népi irodalom kora; c) a nemesi-polgári irodalom kora (Aranytól Adyig) 4) a polgári irodalom kora (Adytól napjainkig). Korszakosítása joggal vitatható. Az egyházi irodalom – ilyen korszakosítás keretében úgy hat, mintha osztályon kívüli vagy osztályfeletti jelenség lenne, a polgári erők jelentkezése – legalábbis a magyar irodalomban – semmiképpen sem tehető csak az Arany utáni korra. Szerbnek az az álláspontja, hogy a gondolat és az érzés meghatározott társadalmi feltételek

között fejlődik, és ezek kifejezése is korhoz kötött. Az író és az olvasó viszonyában észreveszi az osztályviszonyok befolyását. Elvi álláspontját csak részben valósítja meg a gyakorlatban; éppen az irodalmi anyag konkrét elemzésében ütökzik ki világnézetének idealista jellege, pl. a stílusok elemzésében (nem látja meg a stílusfejlődés társadalmi feltételeit). Ő beszél először irodalomtörténeink közül a preromantikus korról irodalmunkban, de nem tisztázza a preromantika jelentkezésének okát, és nem vázolja a francia forradalom európai visszhangjának sajátos megnyilatkozási formáit a magyar irodalomban. Az aránytalanságok műve szerkezetében, egyes korszakok feldolgozásában, az ellentmondások egyes írók munkásságának értékelésében, az irracionális és metafizikai elemek jelentkezése művében – könnyen felismerhetők. Szerb szándékai becsületeseek, de elvi álláspontjának határozatlansága a következtelenségek egész sorát eredményezte. Bizonyos, hogy Szerb műve ma is figyelemet érdemel.

Féja Géza (1900-1978) háromkötetes irodalomtörténeti műve (*Régi magyarság, A felvilágosodástól a sötétedésig, Nagy vállalkozók kora*) a kivételét jelenti azoknak az esztétikai és irodalomtudományi szempontoknak, melyeket Féja már előzőleg, a *Magyar irodalomszemlélet* c. munkájában kifejtett.

Féja Szabó Dezső által megfogalmazott irodalmi szempontok alapján vállalkozott a magyar irodalom anyagának rendszerezésére. A magyar irodalom lényegében irodalmi kifejezője annak a sajátos magyar lelki alkatnak, – mely évezredek fejlődése során nem tud beleilleszkedni az európai kultúrába. Az irodalomban egy szüntelen harc folyik a nemzeti sajátságok irodalmi kifejezése és európai irodalmi minták nemzetellenes hatása között. Ebben a harcban – hol az egyik, hol a másik tartalom kerekedik felül. A legértékesebbek minden korszakban azok a művek, melyek kifejezik a magyar nép nemzeti, faji sajátságait. Szabó Dezső és Féja Géza is szembeszáll azokkal az állításokkal, melyek szerint a magyar nemzeti irodalom csupán függvénye a német irodalomnak. Mindketten a magyar lelkialkat minden más néptől eltérő vonásait igyekeznek kimutatni. Ennek a szemléletnek reakciós volta első látásra kitűnik. Ez az álláspont osztályon kívüli megnyilatkozásnak tekinti az irodalmat, tagadja a társadalmi fejlődés valódi mozgatóját – az osztályharcot, és így egész terjedelmében, koncepciójában idealisztikus, tudományellenes és negatív.

Féja az első kötetben "tudományos"-an fogalmazza meg álláspontját és irodalomszemléletét. Prohászka Lajos *Vándor és bujdosó* c. művének egyes kitételeivel polemizálva, ezeket írja: "Magunkkal hoztuk Ázsia hatalmas vallásos-kulturális áramait, befogadtuk Bizánc hatását épp úgy, mint a római keresztényéget, megbarátkoztunk a nyugateurópai kultúrával, anélkül, hogy a keleteurópai mélykultúráról és lélektől elszakadtunk volna; pólusokat összekötő szintézist, belső klasszicizmust teremtettünk Kelet-Európának". (!)

Természetesen, ezek a szempontok szükségessé tették a magyar irodalom egész anyagának az újjáértékelését is. Féja vállalkozott erre a szerepre, és a következőkben jelöli meg revíziója alapelveit:

"Az előszóban meg kell állapítanunk, hogy mi tartozik elsősorban a magyar irodalom körébe? Mindaz, ami lényünkről, létünkről és sorsunkról

lényeges élményt közöl, ami híven és igazul tükrözi életünket. Mint említettem, a magyarság idegen erők szakadatlan ostroma között belső drámába tért, 'befelé vittük a zászlót'. Az 'ország' inkább bévül valósult meg, virtuális Magyarország született, ezért irodalmunk a folytonos nemzetteremtés tényét és folyamatát éppenolyan természetesen tükrözi, mint esztétikai élményeinket. Irodalmunk múltjából minden mondat fontos, mely ennek a teljes magyar élménynek kifejezésére törekszik és minden mű másodrendű, bármekkora 'történeti' és 'fejlődésbeli' fontosságot is tulajdonítanak neki, ha nincsen szerves kapcsolata a teljes magyar élménnyel (!). Nem kerülhetem ki tehát az újjáértékelés feladatát; szembe kell szállanom az 'értékek' megkövesedett és elavult rendjével."

Féja irodalomszemléletének reakciós, tudományellenes jellegét világítja meg az alábbi értelmetlenség is:

"A magyar metafizikának három ősi élménye van. Az egyik a kozmikus hajlam, a 'természet-vallás', mely a föld édes anya kultuszát éppenúgy kivirágoztatta, mint a csillagos ég tiszteletét, tehát már eleve egyetemes igényű volt, s a néplélekben és a népköltészetben mindmáig megmaradt. Bornemisza Péter följegyezte a 'föld édes anyjához' fohászkodó magyar imádságot, Pázmány Péter pedig 'az földnek emlékezetivel' akarja megfojtani 'az mi akaratosságunknak dagályát'. Másik ősi metafizikai élményünk a sámáni révület, a mélységekig való visszaérzés, az örökké alakuló, teremődő világ 'titkaiba' való misztikus 'bepillantás'. Harmadik a halottak tisztelete; Prohászka észreveszi, hogy mennyire ragaszkodunk múltunkhoz, de csupán 'régi dicsőségünket' emlegető nemesi-nemzeti retorikánkról vesz tudomást, holott múlt-áhitatunk legmélyebb megnyilatkozása az ősök vallásos tisztelete. A legjobbak magyar tudata mindig misztikus közösségtudat, élők és holtak egysége. Ősi metafizikánk Ady Endrében jelentkezik legtisztábban..."

A magyar irodalomtörténet egyik értéktelen, káros és reakciós művét kell látnunk Féja irodalomtörténetében. Szemléletmódja – a faji sajátságok kiemelése, a társadalmi fejlődés és az osztályharc misztifikálása – egy zavaros politikai és irodalmi koncepció silány terméke. Ezen az állásponton az sem változtat, hogy Féja egy egész sor író ismeretlen, lappangó és elfeledett művét dolgozta fel irodalomtörténetében. Következtetései az ismeretlen és elfeledett alkotásokról is helytelenek – ezekben is a maga álláspontja és irodalomszemlélete számára keresett igazolást.

*

A legújabb magyar irodalomrevízió a felszabadulás után következett be, Magyarországon. Bevezetőmben már érintettem az új irodalomrevízió néhány jellemvonását. Bár nincs módunkban, hogy ezt az "irodalomrevíziót" teljes egészében áttekintsük és megismerjük, bizonyos, hogy a magyar irodalom "új" revíziója az önkényességek, belemagyarázások és a vulgarizálások végtelen sorát eredményezte már 1948-ig is. Az a vita pedig, amely Lukács György *Irodalom és demokrácia* c. művével kapcsolatban zajlott le 1948-50-

ben, teljes egészében feltárta a mai Magyarország szellemi életében uralkodó fejlődési tendenciákat. A Szovjetszövetség ideológiai egyeduralma a tudományban, a marxista elvek bürokratikus értelmezése és elferdítése egyre világosabban utalnak a magyar tudományos élet mai válságaira. Az irodalomtudomány teljes egészében kifejezi ezt a válságot és magán viseli a marxista ideológia felületes értelmezésének minden káros és negatív következményét.

(Népoktatás 1952/53)